

UTJECAJ KVALITETE INSTITUCIJA NA TURIZAM U ZEMLJAMA EUROPSKE UNIJE

Marić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:124:218484>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

Repository / Repozitorij:

[REFST - Repository of Economics faculty in Split](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
EKONOMSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**UTJECAJ KVALITETE INSTITUCIJA NA
TURIZAM U ZEMLJAMA EUROPSKE UNIJE**

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Blanka Škrabić Perić

Student:

Matea Marić

Split, rujan , 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Problem istraživanja	1
1.2. Predmet istraživanja	4
1.3. Istraživačke hipoteze	5
1.4. Ciljevi istraživanja	7
1.5. Metode istraživanja.....	8
1.6. Doprinos istraživanja.....	9
1.7. Struktura diplomskog rada	9
2. TURIZAM U EUROPSKOJ UNIJI	11
2.1. Razvoj turizma na području EU	11
2.1.1. Povijest turizma u EU	11
2.1.2. Trenutno kretanje turizma i njegov gospodarski značaj u EU	13
2.2. Pregled dosadašnjih istraživanja determinanti turističke potražnje	16
2.3. Važnost i specifičnosti domaćeg turizma.....	18
3. ULOGA INSTITUCIJA U TURIZMU	22
3.1. Definicija i važnost institucija.....	22
3.2. Pokazatelji kvalitete institucija.....	24
3.3. Pregled empirijskih istraživanja o ulozi institucija u turizmu	26
4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE UTJECAJA KVALITETE INSTITUCIJA NA TURIZAM U ZEMLJAMA EUROPSKE UNIJE	29
4.1. Uzorak, varijable i specifikacije modela	29
4.2. Deskriptivna statistika	32
4.3. Grafički prikazi i korelacijske matrice zavisnih i nezavisnih varijabli.....	35
4.4. Karakteristike panel analize	37
4.5. Testiranje ekonomskog modela	38
4.6. Analiza rezultata i osvrt na hipoteze	57
5. ZAKLJUČAK	65
LITERATURA	67
POPIS TABLICA I GRAFIKONA	74
SAŽETAK	76
SUMMARY	77

1. UVOD

1.1. Problem istraživanja

Turizam i njegov utjecaj na ekonomski i kulturno-sociološki aspekt društva je postala vrlo često proučavana i diskutirana tema kako u znanstvenim, tako i u političkim krugovima. Posebno je važan za nerazvijena područja u kojima djeluje kao katalizator društvenih promjena te sredstvo povećanja BDP-a tj. temelj razvojne strategije.

Važnost turizma i njegove održivosti prepoznati su na globalnoj razini, a osobito se smatra bitnim u kontekstu postizanja ciljeva koji sežu dalje od puke ekonomske dobiti. U svom dokumentu UN (2015) naglašava potrebu kontinuiranog poboljšavanja životnih uvjeta i okoliša te se razvijaju rješenja za 17 ekstremnih problema s kojima je suočena svjetska populacija. Upravo prema tom dokumentu UNWTO (2021) na svojim mrežnim stranicama predstavlja koncept uloge turizma u realizaciji spomenutih ciljeva održivosti, specifično za postizanje dostojanstvenog rada i gospodarskog razvoja, odgovorne potrošnje i proizvodnje te očuvanja vodenog svijeta. U fokusu je također postizanje mira, pravde i snažnih institucija koje u konačnici rezultiraju pogodnim tlom za poticanje ekonomskih aktivnosti te sprječavanje nasilja.

S obzirom na percipiranu važnost turizma, značajan broj radova istražuje relaciju upravo između turizma i ekonomskog rasta. U istraživanju Brida, Cortez-Jimenez i Pulina (2014) ističu brojne pozitivne učinke turizma, a među njima je svakako najznačajnija stavka priljev novčanih sredstava iz međunarodnih izvora koji se mogu alocirati prema potrebi i u druge segmente gospodarstva. Potiču se razni oblici investicija te se paralelno razvijaju i druge djelatnosti koje su direktno ili indirektno povezane s turizmom. U tom smislu je važno naglasiti i to kako se na takav način postiže cilj smanjenja nezaposlenosti, samim time povećanja prihoda stanovnika te poboljšanja kvalitete života. Svojim radom potvrđuju postojanje pozitivne veze između turizma i gospodarskog rasta, ali i da ista ovisi o otvorenosti države u vidu prihvaćanja stranih investicija i poticanja turističke aktivnosti.

Nadalje, Lin, Yang i Li (2018) su na uzorku od 29 kineskih pokrajina pokazali kako je u manje razvijenim područjima potrebno razvijati politike koje bi poticale razvoj turizma. Na takav način bi se otklonio problem niskih prihoda i sporog razvoja. Uz posebne politike,

potrebna je diversifikacija proizvoda koja bi se postigla uskom suradnjom dionika iz različitih gospodarskih sektora. Područja na kojima je gospodarstvo na nezadovoljavajućoj razini, najčešće će iskusiti rast na temelju poticanja turizma. Prihodi ostvareni tom taktikom se kasnije investiraju u projekte koje će, između ostalog, poslužiti za daljnji razvoj. Pokazano je i kako se u područjima koja su ekonomski razvijenija često događa to da se turizam razvije upravo zbog poticajne okoline te kritične mase ljudskih i fizičkih resursa.

Pozitivnu poveznicu još jednom potvrđuju Šimundić i Kuliš (2016) dinamičkom panel analizom na primjeru zemalja Mediteranske regije, jedne od najdominantnijih turističkih destinacija na svijetu. Iz rezultata analize se može vidjeti kako trgovinska otvorenost, investicije te ljudski kapital značajno i pozitivno djeluju na gospodarski rast. Zanimljivo je primijetiti kako državna potrošnja ima negativan predznak zbog neučinkovite investicijske potrošnje državnog sektora.

Koliki utjecaj turizam ima na sveukupno gospodarstvo, najbolje potvrđuje godišnji izvještaj WTTC-a (2020) koji nalaže da je u 2019. godini turizam činio 10,3 % BDP-a na globalnoj razini. Kada promatramo nova radna mjesta, svako četvrto radno mjesto je ostvareno u turističkom sektoru. Prihodi od turizma su u 2019. godini sačinjavali 9,5 % BDP-a na području Europske unije, a 11,2 % zaposlenika je bilo zaposleno u turističkom sektoru. Rezultati ostvareni u 2020. godini, a na globalnoj razini, su značajno manji. Udio u BDP-u se smanjio na 5,5%, a otprilike 18,5 % radnih mjesta je zatvoreno što se uvelike odrazilo na pad gospodarske aktivnosti diljem svijeta.

Nakon što je potvrđeno da je turizam važan za rast, znanstvena javnost počinje se interesirati za determinante turizma, a posebice za turističku potražnju. Veliki broj starijih i novijih radova prezentira različite uvjete koje turisti razmatraju i uspoređuju kao racionalni potrošači, a koje možemo promatrati s ekonomskog i ne-ekonomskog stajališta (Šimundić (2015), Crouch (1994)., Shafiullah, Okafor i Khalid (2019), Vugdelija (2020), Cho (2010) i mnogi drugi).

U skupinu ekonomskih determinanti turizma mogu se svrstati prihodi, cijene turističkih dobara i usluga, valutni tečaj te razina gospodarskog razvoja tj. BDP. U literaturi se pod ne-ekonomske determinante navode one koje se odnose na socijalne karakteristike, političku stabilnost te na prirodno-kulturološka obilježja destinacija. Uzimajući u obzir različitosti u tokovima stranih i domaćih turista, jasno je kako će postojati i razlike u stupnju utjecaja spomenutih faktora.

Utjecaj obje vrste determinanti na kretanja domaćeg turizma predstavili su Massidda i Etzo (2012) na primjeru bilateralnih turističkih tokova između pojedinih talijanskih regija. Istraživanje je potvrdilo tezu da postoje razlike u važnosti pojedinih determinanti sukladno boravišnoj regiji turista. Ipak, na zajedničkoj razini, uviđa se njihova osjetljivost na razlike u relativnim cijenama što nalaže da ekonomska razvijenost emitivnog područja ima veoma važnu ulogu pri odabiru destinacije. Razina očuvanosti okoliša se izdvojila kao utjecajan faktor, a skupa sa ostalim ne-ekonomskim determinantama daje do znanja kako je jednako važno poticanje očuvanja prirodnih resursa kao i ulaganje u infrastrukturu.

Učinak determinanti na razvijene i manje razvijene zemlje objasnili su Eliat i Eniav (2004) na primjeru međunarodne turističke potražnje. Pokazano je kako postoje razlike u cjenovnoj elastičnosti između razvijenih i nerazvijenih zemalja, a destinacijski rizik kao iznimno važan faktor pri odabiru odredišta putovanja. Udaljenost, jezik te zajednička granica su istaknute determinante, posebice u slučaju nerazvijenijih zemalja.

Noviji radovi smatraju da su institucije i kvaliteta njihovih sastavnica bitan preduvjet za razvoj turizma. Suočeni s problemom globalne pandemije, sada više nego ikada dolazi do izražaja sama kvaliteta institucija te potreba za dodatnim naporima u njenom poboljšanju. Stoga ne čudi povećan broj znanstvenih radova koji istražuje utjecaj institucija na turizam.

U novijem istraživanju skupina znanstvenika Lee, Lee i Har (2020) su odabrali područje Malezije kako bi pojasnili ulogu pokazatelja kvalitete institucija u odnosu turizma i ekonomskog razvoja države. Rezultati analize upućuju na to da efikasnija kontrola korupcije i djelotvornost vlade djeluju statistički značajno i pozitivno na turizam, posebice u dugom roku. Značajnost političke stabilnosti i odsutnosti nasilja se pokazala važnom u kratkom roku zbog jakog utjecaja na odabir destinacije. Sukladno tome, može se zaključiti kako su turisti skloniji posjeti destinaciji kojoj je kvaliteta institucija na visokoj razini. Taj stav zagovaraju i Ghalia et al. (2019) koji zaključuju kako je iznimno važno postojanje stabilnog političkog okruženja i smanjivanje bilo kakvog oblika rizika na toj razini.

Važnost kvalitete institucija u procesu razvijanja turizma na primjeru 9 popularnih Azijskih destinacija potvrđuju Khan et al. (2020). U svom istraživanju ističu prag kvalitete kojeg institucije moraju održavati ili prijeći ukoliko žele ostvariti pozitivne rezultate. Također, naglasak se stavlja na razumijevanje posebnosti pojedinih regija i njihovog gospodarstva te stvaranje specifičnih politika koje će im koristiti.

Značaj percepcije političke stabilnosti i kvalitetnog upravljanja institucijama dokazali su, Balli, Ozer Balli i Jean Louis (2016) te Detotto, Giannoni i Goavec (2021). Oba istraživanja su pokazala kako su turisti spremniji putovati u zemlje u kojima je politička sloboda na višoj razini. Isto tako, primjećuje se pozitivna i statistički značajna veza između kvalitete institucija i turističkih prihoda. Iako su svi pokazatelji kvalitete institucija imali pozitivan i značajan utjecaj na turizam, varijable građanske slobode i odgovornost te vladavina prava su svakako najutjecajnije.

Svakako postoje razlike kada se govori o stranom i domaćem turizmu. U svom radu Canh i Thanh (2020) povezuju promjene u turizmu s promjenama u gospodarstvu tj. s pojavom ekonomske osjetljivosti. Iznose tezu u kojoj argumentiraju da domaći turizam u usporedbi sa stranim čini gospodarstvo otpornijim na ekonomske šokove, ali spominju i situacije u kojima je takav šok neizbježan. U istraživanju se kvaliteta institucija koristi kao kontrolna varijabla i označava svojevrsno blagostanje i stabilnost ekonomije. Povezujući zaključke ovog i prethodno provedenih istraživanja, može se primjetiti kako postoji uzročno-posljedična veza između institucija, turizma i gospodarskog rasta.

Nakon pregleda literature dolazi se do zaključka kako ne postoji značajniji broj istraživanja odnosa kvalitete institucija i turizma koji se odnosi specifično na područje Europske unije. Većinski broj znanstvenih radova ove tematike se odnosi na istočne zemlje, poglavito one koje svoju razvojnu strategiju temelje na turizmu. Isto tako, postoje znanstveni radovi koji obrađuju pojedini pokazatelj kvalitete institucija (Santana-Gallego, Rossello-Nadal i Fourie (2016), Alola et al. (2019), Erdinç i Aydinbaş (2020) i drugi) , no nedostaje radova koji bi obuhvatili sve pokazatelje i proširili analizu na prethodno definirani prostor. Ovaj rad popunjava nedostatak istraživanja koji se odnosi na teritorij zemalja članica Europske unije te daje uvid u detaljnu analizu više različitih institucijskih varijabli iz dviju relevantnih baza.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet ovog rada je empirijska analiza utjecaja kvalitete institucija na turizam u 27 zemalja članica Europske unije u razdoblju od 2008. do 2019. godine. Za potrebe ovog istraživanja koriste se panel podaci koji sadržavaju prostornu i vremensku komponentu te su zbog svoje sveobuhvatnosti najprikladniji za testiranje složenijih ekonomskih modela.

U funkciji zavisne varijable koja karakterizira turizam koristit će se različiti indikatori ponude i potražnje (domaći, strani, ukupno).

Nezavisne varijable su podijeljene na kontrolne varijable i pokazatelje kvalitete institucija.

Kvaliteta institucija prikazana je kroz set od 6 pokazatelja, skupno nazvanih Svjetski indikatori vladanja (World Governance Indicators; u daljnjem tekstu WGI). Preostale varijable su sastavnice jedne od tri subkategorija u Vodiču za međunarodni rizik država (International Country Risk Guide; u daljnjem tekstu ICRG).

Kontrolne varijable koje će se koristiti su odabrane po uzoru na istraženu literaturu. Najvažnije uočene su GDP, inflacija i visoko obrazovanje, ali će se razmotriti uvrštavanje i nekih rjeđe korištenih varijabli poput kulture.

Vrijednosti svih zavisnih varijabli povezane su s njihovim vrijednostima iz prethodnog razdoblja. Prema Škrabić (2009) i Škrabić Perić (2012), takva povezanost podataka nije rijetkost u ekonomskim relacijama, a najprikladnija metoda procjene u tom slučaju je dinamička panel analiza na kojoj će se temeljiti empirijski dio rada i gdje će biti detaljnije razrađena.

1.3. Istraživačke hipoteze

Dugi niz godina u fokusu istraživanja bile su različite determinante turizma, dok se tek nedavno budi veći interes po pitanju uloge institucija. Kroz pregled literature uočava se pozitivna poveznica koja će biti istražena kroz prvu istraživačku hipotezu. U drugoj hipotezi će se pokazati koji pokazatelji, i u kolikoj mjeri, utječu na domaći i strani turizam.

H1 Institucije imaju značajan utjecaj na turizam

Popularizacija turizma i putovanja je donijela pozitivne pomake poput širenja svijesti o različitim kulturama te senzibiliziranja javnosti o brojnim društvenim i ekološkim problemima. Međutim, bilježe se i negativne posljedice koje se javljaju s porastom broja međunarodnih putovanja, a koje se mogu dovesti u vezu sa stanjem institucija receptivne destinacije. Sve je učestalija pojava nasilja i terorizma u kojoj su zbog različitih razloga

glavne mete upravo turisti. Mnogim putnicima je zbog tog razloga iznimno važna razina sigurnosti u odredišnoj destinaciji, kao i sama politička stabilnost regije.

Osim sa strane potražnje, kvaliteta institucija ogleda se i na strani turističke ponude. Državne institucije bi trebale imati ulogu poticanja razvoja privatnog sektora i jednakih mogućnosti poslovnog napretka za sve subjekte na tržištu, a sve to kroz proces kontinuiranog praćenja promjena te donošenja potrebnih regulacija.

Ranije navedeni radovi (Lee, Lee i Har (2020), Ghalia et al. (2019), Khan et al. (2020), Balli, Ozer Balli i Jean Louis (2016) i Detotto, Giannoni i Goavec (2021)) stavljaju u centar proučavanja povezanost turizma, kvalitete institucija te ekonomskog napretka pojedine države ili regije. Uz njih, postoje i drugi radovi koji potvrđuju značaj razine kvalitete institucija u razvoju turizma. Važnost institucija u području turizma potvrdio je Lee (2015) u istraživanju konkurentnosti turističkih destinacija. U svom istraživanju sugerira da plan za poticanje turističkog sektora treba biti dio strategije poboljšanja kvalitete vlasti. Sličan stav iznosi i Kubickova (2017) na primjeru izabranih država centralne američke regije.

U svom radu Piskin (2021) ispituje utjecaj pokazatelja kvalitete institucija, ljudski razvojni indeks te otvorenost trgovine na međunarodne prihode od turizma. Sukladno prethodno iznesenim teorijama može se reći kako zemlje s pouzdanim institucijama, slobodnijim pristupom trgovini i visokim stupnjem ljudskog razvoja imaju bolje šanse za ostvarivanje visokih turističkih prihoda i dolazaka.

Kroz sve veći broj novijih radova proučava se međuodnos turizma i razine kvalitete institucija, dok su prethodnih godina dominirale teme poput tržišnih specifičnosti, održivosti te socio-kulturnog utjecaja turizma.

Uvidom u dosadašnja istraživanja i radove može se primjetiti kako postoji međusobna povezanost između odrednica institucija i turizma. Sama kvaliteta institucija se ponajviše ogleda u stabilnom i sigurnom političko-gospodarskom okruženju koje onda postaje poticajno okruženje za razvoj turizma. Sukladno tome, u ovom radu pokušat će se potvrditi istraživačka hipoteza da je kvaliteta institucija jedan od presudnih faktora za napredak turizma tj. da nekvalitetne institucije mogu ograničiti razvoj istog u zemljama Europske unije.

H2 Postoje razlike u ulozi različitih segmenata institucija na domaći i strani turizam

Iako postoje istraživanja koja potvrđuju kako institucije utječu na turizam, iz njihovih rezultata se može iščitati kako neke komponente institucija utječu više nego druge. Isto tako, one drugačije utječu na domaći i strani turizam zbog njihovih različitih obilježja.

Koristeći se dinamičkom panel analizom, Tang (2008) proučava utjecaj vlade i institucija na strane turističke dolaske u Maleziju i dolazi do zaključka kako svi pokazatelji kvalitete institucija značajno utječu na turističke dolaske, osim varijable građanske slobode i odgovornosti. U radu ističe političku stabilnost kao odlučujući faktor odabira destinacije, a kojeg je potrebno konstantno održavati na visokoj razini.

Prema Canh i Thanh (2020) domaći turizam je otporniji na potencijalne ekonomske šokove zbog toga što počiva na domaćoj ponudi i potražnji. Istraživanje naglašava ulogu države i vladajućih tijela u poticanju domaćeg turizma kao strategije jačanja otpornosti državne ekonomije. Za postizanje spomenutih ciljeva otpornosti i okvira za razvoj domaćeg turizma, potrebna je zadovoljavajuća razina kvalitete institucija koja bi potaknula nužne promjene i održavala stabilno stanje.

Pregledom dostupne literature dolazi se do zaključka kako domaći i strani turisti vrednuju pojedine odrednice kvalitete institucija na različit način. Spomenuta odstupanja proizlaze iz različitih motiva i potreba turista, ali i samog stanja područja iz kojeg dolaze.

Ovim istraživanjem se želi pokazati da različiti segmenti institucija potencijalno djeluju različito na domaća i strana turistička kretanja na području Europske unije. Potrebno je ispitati njihov utjecaj zbog razlike u percepciji samih institucija iz perspektive domaćih i stranih turista. Uvid u rezultate postavljene hipoteze bi ukazao na područja institucija koje treba održavati tj. poboljšavati kako bi se kreirala uspješna strategija razvoja.

1.4. Ciljevi istraživanja

Temeljni cilj ovog istraživanja je teorijsko i empirijsko objašnjenje veze između kvalitete institucija i turizma. Također, pobliže se objašnjava razlika u djelovanju pojedinih institucijskih varijabli uzrokovana specifičnostima u domaćim i stranim segmentima turizma.

Naglasak se stavlja na domaći turizam kao sredstvo očuvanja gospodarske aktivnosti u nesigurnim vremenima.

Rezultati istraživanja trebali bi naglasiti važnost razvijanja i poboljšavanja sastavnica institucija, koje bi u konačnici rezultirale snažnijom prisutnošću na turističkom tržištu te privlačenjem investicija i ubiranjem većih prihoda.

1.5. Metode istraživanja

S obzirom na to da je rad sačinjen od teorijskog i empirijskog dijela, postoje različite metode koje odgovaraju pojedinom dijelu. Prema Čendo Metzinger i Toth (2020), korištenjem više vrsta metoda prilikom izrade znanstvenog rada postiže se viši stupanj točnosti i pouzdanosti.

Opće znanstvene metode korištene u teorijskom dijelu rada, a odabrane po uzoru na prethodno spomenuti dokument i proučena znanstvena istraživanja, su:

- Induktivna metoda – zaključivanje na temelju konkretnih i pojedinačnih činjenica preko kojih se dolazi do općenitog zaključka
- Deduktivna metoda – način razmišljanja koji vodi od općeg suda prema pojedinačnim zaključcima
- Metoda analize – složeni pojmovi, sudovi i zaključci se raščlanjuju na jednostavnije elemente
- Metoda sinteze – jednostavniji sudovi se sintetiziraju u složenije sudove u svrhu daljnjeg pojašnjenja
- Metoda kompilacije – postupak u kojem se preuzimaju tuđe spoznaje, zaključci, opažanja, stavovi i u konačnici rezultati znanstveno-istraživačkih radova
- Metoda dokazivanja – metoda koja kombinira gotovo sve metode, a koristi se u svrhu utvrđivanja točnosti određene spoznaje.

U empirijskom dijelu rada će se provesti panel analiza sekundarnih podataka koji će biti prikupljeni iz nekoliko relevantnih izvora tj. baza podataka. Zbog same prirode panel analize te jednostavnijeg prikaza podataka, koristit će se softverski program Stata i alat MS Excel.

1.6. Doprinos istraživanja

Doprinos ovog istraživanja ogleda se u pojašnjenju važnosti kvalitete institucija i njihovog praćenja. Nadalje, proširujući osnovni skup pokazatelja kvalitete podacima iz ICRG baze, pokušat će se dokazati utjecaj koje mogu imati i na druge segmente u gospodarstvu - u ovom slučaju konkretno na turizam.

Dosadašnja istraživanja odnosa kvalitete institucija i turizma su općenito ograničena na određene turističke regije ili su bazirane na manjem setu indikatora. Ovaj rad obuhvaća područje Europske unije tj. 27 zemalja članica s različitim stadijem razvijenosti i udjela u turističkom prometu.

Rezultati ovog istraživanja trebali bi omogućiti uvid u najbitnije odrednice upravljanja i institucija te dublje objasniti njihov utjecaj na zbivanja u sferi turizma i potencijalnog ekonomskog razvoja kojeg turizam može iznjedriti. Sukladno važnosti i jačini utjecaja pojedinih indikatora, moguće su korekcije u politikama koje oblikuju institucije kako bi se izbjegli neželjeni rezultati. Sva navedena saznanja trebala bi biti od interesa rukovodećim organima zaduženima za kreiranje državnih razvojnih strategija.

1.7. Struktura diplomskog rada

Ovaj diplomski rad je s uvodom i zaključkom podijeljen u pet dijelova.

Početno poglavlje je Uvod, a pruža kratak pregled samog rada i korištene literature. Uvod se sastoji od problema i predmeta istraživanja, istraživačkih hipoteza, ciljeva i korištenih metoda istraživanja te u konačnici doprinosa rada.

Drugi dio detaljnije objašnjava stanje turizma u Europskoj uniji. Prikazan je razvoj turizma, kao i kretanje njegovih značajnijih determinanti kroz godine. Razrađuju se specifičnosti između domaće i strane turističke potražnje, s naglasnom na domaće turiste.

U trećem dijelu rada pobliže se definira sam pojam institucija, kao i njenih glavnih sastavnica. Proučava se uloga i važnost institucija u turizmu, potkrijepljena prethodno provedenim istraživanjima.

Četvrti dio rada opisuje proces same empirijske analize kojom se pokušava bolje pojasniti veza između turizma i kvalitete institucija. Započinje opisom panel analize, a nastavlja s testiranjem postavljenih hipoteza iz čijih se rezultata kasnije donose relevantni zaključci.

Peti, i ujedno zadnji dio rada, je zaključak. U tom dijelu se sumiraju i ističu sve bitnije spoznaje iz prethodnih teorijskih i empirijskih dijelova te daju preporuke nositeljima ekonomskih politika zemalja članica Europske unije.

2. TURIZAM U EUROPSKOJ UNIJI

2.1. Razvoj turizma na području EU

2.1.1. Povijest turizma u EU

S obzirom na udio površine koji zauzima, razvoj turizma u Europskoj uniji se može promatrati kroz općeniti razvoj istog u Europi. Turizam se kroz godine postepeno oblikovao u onu formu po kojoj je danas prepoznatljiv i priznat u svijetu. Putovanja koja su u početnim fazama razvoja bila potaknuta egzistencijalnim pitanjima evoluirala su u putovanja u svrhu odmora i rekreacije. Današnja općeprihvaćena definicija turizma utemeljena je na konferenciji statističara u Vancouveru 2001. godine: „Turizam obuhvaća sve aktivnosti osoba koje putuju i borave u mjestima izvan svoga uobičajenog okruženja u vremenu do maksimalno godine dana u svrhu odmora, poslovnih razloga te drugih razloga za koje nisu plaćeni u mjestu koje posjećuju“ (Petrić, 2013).

Naznake turizma se mogu primijetiti još u razdoblju starih civilizacija, primjerice Grčke i Rima, gdje su prisutni prvi oblici budućih turističkih infrastruktura poput amfiteatara, ladanjskih kuća i lječilišta (Petrić, 2007). Sami počeci pravih turističkih putovanja vežu se uz takozvana Grand Tour putovanja, gdje su mlađi pripadnici viših slojeva društva putovali Europom s ciljem edukacije u području umjetnosti i kulture (Gržinić, 2019).

Prvo priznato turističko putovanje održano je 1841. godine, pod organizacijom Thomasa Cooka. Putovalo se željeznicom po odabranim europskim gradovima, a ciljana skupina bili su antialkoholičari. Na tom putovanju su po prvi put uvedeni pojmovi: *putnički ček*, *turistička uputnica*, *paušalno putovanje* te *čarter*. Nakon uspješnog pothvata, Cook i njegovi sinovi pokreću prvu putničku agenciju „COOK AND SON“ koja oblikuje daljnji razvoj putovanja i turizma (Vuković i Hrvatin, 1998).

Postoji čitav niz čimbenika koji je utjecao na daljnji razvoj turističkih aktivnosti diljem Europe, a najistaknutiji u literaturi su tehnološki razvitak i formiranje radničkih sindikata. Tehnološki napredak u smislu transportnih sredstava i komunikacije je olakšao kretanje ljudi i prijenos informacija iz jedne destinacije u drugu, dok je povećanje radničkih prava rezultiralo višim prihodima i slobodnim vremenom. Prva stavka radničkih prava koja je

omogućila poticanje putovanja jest organizirano radno vrijeme, a potom je adekvatna naknada za rad omogućila radničkom sloju društva da određeni dio svog dohotka potroši na odmor i rekreaciju.

Uzimajući u obzir brojne promjene u načinu funkcioniranja i organizacije društva, turizam se može podijeliti u nekoliko faza. Iako postoje različite podjele (Marković, 1987; Vuković, 2006; Towner, 1991), primjetno je kako se svaka od njih fokusira na najznačajnije događaje i otkrića koji su oblikovali ljudsko ponašanje i potrošačke navike u to vrijeme.

Prema Lickorishu i Jenkinsu (1997) faze razvoja turizma su:

- *Turistička pretpovijest* – Obuhvaća razdoblje prvih civilizacija, srednjovjekovno doba te početak 17. stoljeća,
- *Razdoblje unaprjeđenja transportnih sredstava* – Period u kojem se uvodi putovanje parobrodom i željeznicom, a turizam postaje masovnija pojava,
- *Međuratno razdoblje* – Obuhvaća razdoblje od 1918. do 1939. godine kada se intenzivnije ulaže u cestovni i avionski transport, što dugoročno ostavlja pozitivan utisak na razvoj turizma,
- „*Uzletna faza*“ – Odnosi se na period poslijeratnih godina tj. nakon 1945. godine. Ovu fazu obilježava brzi tempo društvenog i tehnološkog napretka, rast BDP-a te potrošnja viška dohotka na turističke aktivnosti.

Pojavom globalizacije, turoperatera i u skorije vrijeme niskobudžetnih letova dolazi do pojave masovnog turizma. Na masovni turizam se u počecima gledalo kao na znak prosperiteta dok su danas poznati negativni gospodarski i socio-kulturološki učinci koje može imati na pojedine destinacije. Trenutno se u svijetu, pa tako i u Europskoj uniji, želi postići odmak od masovnog turizma i izrazite sezonalnosti prema održivosti. U tom kontekstu je bitno naglasiti selektivne oblike turizma za koje se vjeruje da mogu pokazati dugoročno pozitivnije karakteristike. Naslanjajući se na temu održivog turizma, Europska komisija kroz svoje komunikacije potiče dijalog o konkurentnosti, mogućim preprekama te o zajedničkoj viziji turizma kroz budućnost. Kontinuirani razvoj turizma i njegova kompleksnost su svakako potakli nastanak mnogih turističkih udruženja i organizacija koje rade na njegovoj promociji i poboljšanju.

2.1.2. Trenutno kretanje turizma i njegov gospodarski značaj u EU

Začetak putovanja i turizma se javlja upravo na području Europe. Prva putovanja ostvaruju se u zdravstvene i edukativne svrhe, a kasnije se javljaju motivi poput odmora i upoznavanja novih kultura. Prepuna kulturno-povijesne baštine i prirodnih atrakcija, Europa se kroz godine profilirala na globalnom turističkom tržištu. Europa trenutno bilježi više od 50% međunarodnih turističkih dolazaka te se time svrstava na sami vrh svjetskih turističkih destinacija. Veličinu tržišta potvrđuje činjenica da je u 2019. godini Europa ostvarila udio od gotovo 40% prihoda od međunarodnog turizma (UNWTO, 2021a).

Neke od najpopularnijih svjetskih turističkih destinacija nalaze se upravo unutar teritorija Europske unije. Francuska, Španjolska, Italija i Njemačka su svrstane u top 10 država prema broju turističkih dolazaka i ostvarenih prihoda (UNWTO, 2021b).

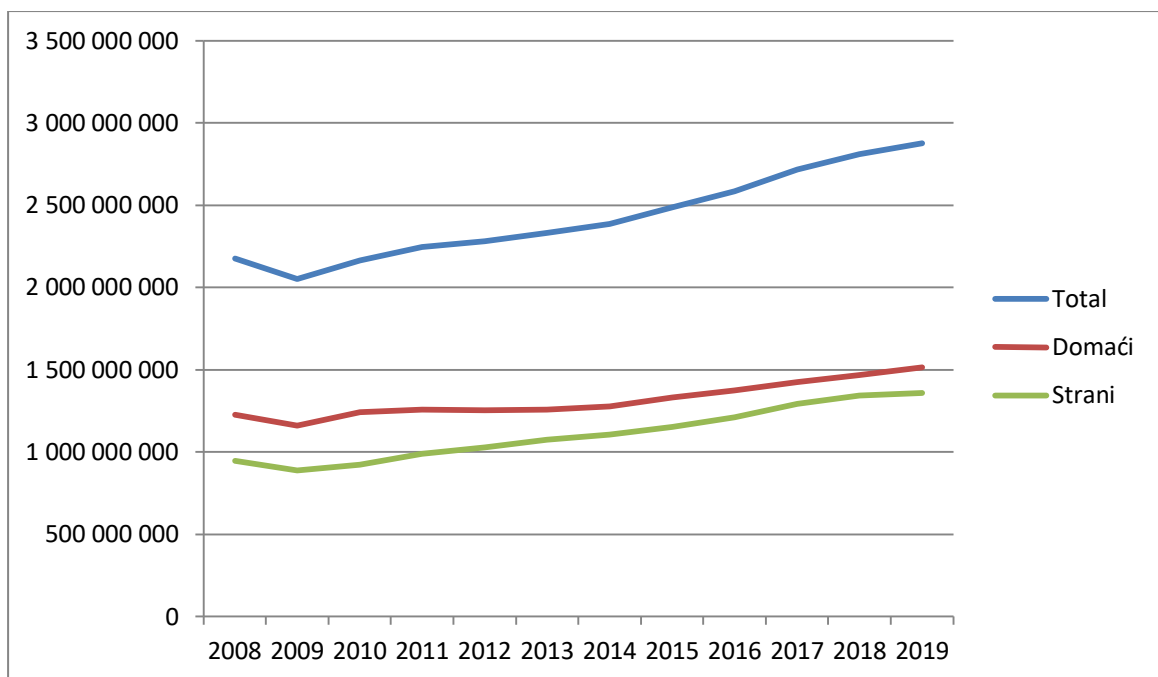
Izniman utjecaj na turistička kretanja zasigurno ima i postojanje Schengenskog područja. Schengensko područje je prostor bez unutarnjih granica koji omogućava neometan protok svih stanovnika Europske unije i osoba koje ispunjavaju uvjete za ulazak unutar spomenutog teritorija (Europska unija, 2021b). Tako formirano područje ne olakšava kretanje isključivo svojim rezidentima nego i posjetiteljima iz trećih država. Iako su uvjeti za ulazak postroženi, olakšan je protok turista jer primjerice prilikom svog putovanja ne moraju provjeravati uvjete boravka u svakoj pojedinačnoj državi.

U zadnjem desetljeću zabilježen je kontinuirani rast pokazatelja domaće i strane turističke potražnje na području Europske unije. Turizam je u 2018. godini bio zaslužan za 6% ukupnog izvoza Europske unije tj. činio je 22% izvoza usluga. Te brojke ga svrstavaju na četvrto mjesto, odmah nakon kategorija kemikalija, automobilskih proizvoda i hrane. Osim novčanih koristi koje donosi, turizam pozitivno utječe i na sociološke uvjete zapošljavanjem mladih osoba i žena te uključivanjem marginaliziranih društvenih skupina koje bi inače teže pronašle zaposlenje (UNWTO, 2018). Prema Pjanić i Mitrašević (2020) najveći broj zaposlenih osoba u turizmu ima Hrvatska (22,89%), dok je najmanji broj zabilježen u Poljskoj (4,76%). Osim zaposlenja, važan pokazatelj razvoja turističkog sektora su turističke investicije. U navedenom istraživanju koje obuhvaća razdoblje od 2001. do 2018. godine istaknuto je kako je Grčka imala najveći prosječni postotak turističkih ulaganja u ukupnim ulaganjima, čak 14,56%. Najmanje prosječno turističko ulaganje u odnosu na ukupna ulaganja za navedenih 19 razdoblja zabilježeno je u Belgiji (2,19%).

Globalna financijska kriza je prouzrokovala niz problema na svjetskom turističkom tržištu, pa samim time i u Europskoj uniji. Vrhunac doseže 2009. godine kada je na globalnoj razini procijenjen pad od 4% u međunarodnim turističkim dolascima te 6% u prihodima od međunarodnog turizma (UNWTO, 2013, u Ghalia, 2016). Nakon krize tijekom 2008. i 2009. godine, turizam se počinje oporavljati te se povećava broj turističkih noćenja i dolazaka sve do 2019. godine. U 2011. godini više od polovine međunarodnih dolazaka u zemlje Europske unije činili su upravo turisti iz preostalih zemalja članica. Najveći broj dolazaka tog tipa zabilježen je u Belgiji, Luksemburgu, Španjolskoj, Portugalu, Austriji, Malti i Estoniji. Švedska, Finska, Latvija i Litva su bile manje privlačne destinacije turistima s područja Europske unije (Simonescu, 2021). Prema UNWTO-u (2018) 2015. godine je otprilike 61% stanovnika Europske unije ostvarilo jedno ili više turističkih putovanja. Od njih je otprilike 51% odabralo putovanje na teritoriju matične zemlje uz barem jedno noćenje u turističkom smještaju što pokazuje veliki značaj domaćeg turizma za ovo područje.

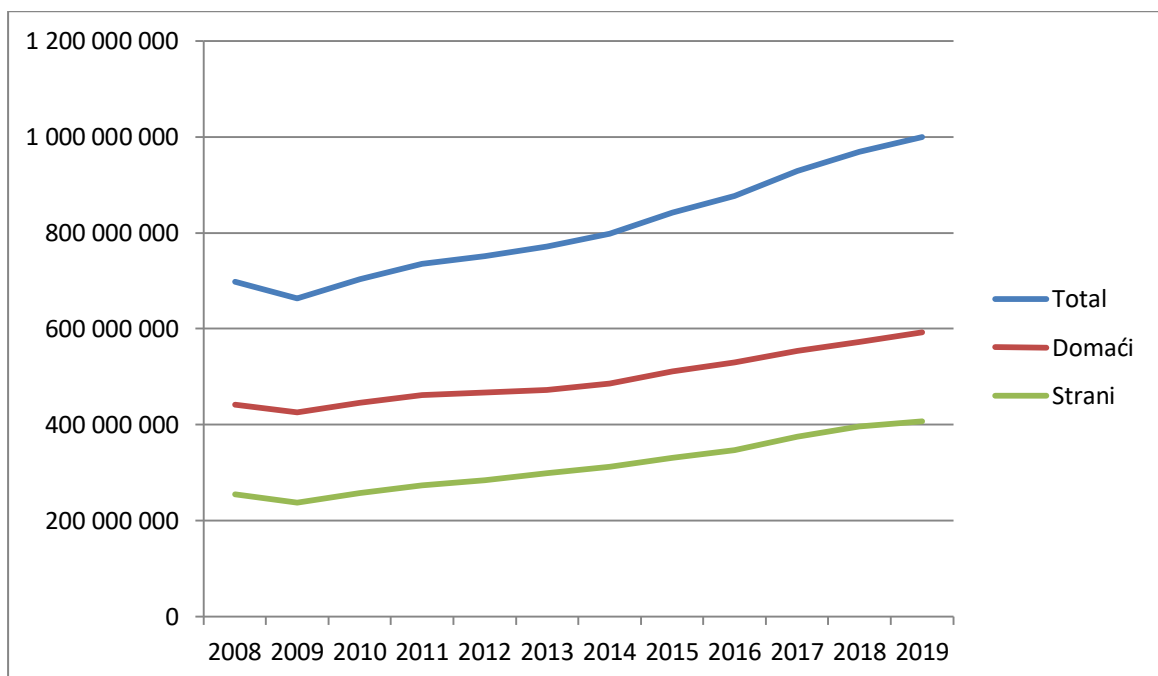
Prema podacima EUROSTAT-a (2019) i temeljem statističkih pokazatelja za tadašnjih 28 zemalja, strana turistička potrošnja čini otprilike četvrtinu međunarodne trgovine uslugama u Europskoj uniji. Najveći broj stranih turista su posjetitelji koji ostvaruju barem jedno noćenje. U kontekstu domaće turističke potrošnje, gotovo polovicu su ostvarili jednodnevni posjetitelji, a ukupno je zauzimala udio od 65% u 2019. godini. Najveću domaću turističku potrošnju ostvarila je Njemačka. Promatrajući rezidente Europske unije, primijećeno je kako u prosjeku troše 452 EUR po putovanju izvan države prebivališta, a procijenjena ukupna turistička potrošnja za takva putovanja je 299 000 milijuna EUR.

Nakon uspješne 2019. godine, broj turističkih noćenja na razini Europske unije naglo opada u 2020. godini, čak za 52% u odnosu na prethodnu godinu. Zemlje koje su ostvarile najveće gubitke u tom segmentu su Grčka, Malta i Cipar (pad od oko 70%), dok su Nizozemska i Danska zabilježile pad manji od 35%. Najpogođeniji segment smještaja su hoteli, a najblaži pad broja noćenja se dogodio u kampiralištima (EUROSTAT, 2021).

Grafikon 1: Turistička noćenja (ukupno, domaći turisti, strani turisti) od 2008. do 2019. godine

Izvor: Izrada autora prema podacima sa Eurostata, dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tour_occ_ninat/default/table?lang=en

Grafikon 2: Turistički dolasci (ukupno, domaći turisti, strani turisti) od 2008. do 2019. godine

Izvor: Izrada autora prema podacima sa Eurostata, dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TOUR_OCC_ARNAT_custom_1084799/default/table?lang=en

Pojava globalne pandemije jedan je od najvećih izazova za turizam u modernoj povijesti. U prvim mjesecima 2020. godine putovanja su bila obustavljena u svjetskim razmjerima. Taj scenarij je uzrokovao ogromne novčane gubitke malim i srednjim poduzećima u turističkom sektoru kojih prema podacima Europskog parlamenta (2021) ima oko 2,3 milijuna. Sektor turizma i putovanja je na području Europske unije zabilježio pad u rezervacijama od 60% do 90% , što se kasnije odrazilo i na pad broja zaposlenih u turizmu (Europska komisija, 2020).

Nove restrikcije zasigurno podižu troškove putovanja te otežavaju međunarodno kretanje što ostavlja teške ekonomske posljedice državama koje ovise o stranim turistima. Mnoge institucije unutar Europske unije potiču domaći turizam i domaću potrošnju upravo zbog mogućnosti minimizacije štete nastale smanjenjem prihoda od stranih turista.

2.2. Pregled dosadašnjih istraživanja determinanti turističke potražnje

Turistička potražnja se s ekonomskog gledišta može definirati kao određena količina roba i usluga koje bi turisti bili spremni kupiti na tržištu u nekom vremenu, a po već određenim cijenama. Postoji niz objektivnih i subjektivnih faktora koji utječu na tijek potražnje (Petrić, 2007), a u literaturi se često nazivaju *ekonomski* i *kvalitativni* faktori turističke potražnje (Lim 1997, Song i Li, 2008 u Cincera i Santos, 2018). Ekonomski faktori su najčešće povezani s kupovnom moći pojedinca, dok su kvalitativni atributi destinacije povezani s motivacijom i osobnim potrebama. Najproučavanije ekonomske determinante su zasigurno GDP per capita, prihod, valutni tečaj, indeks potrošačkih cijena, razlike u cijenama receptivne i emitivne destinacije, populacija i sl., dok se kod neekonomskih determinanti često spominju udaljenost destinacija, kultura, očuvanost okoliša, turistička infrastruktura te razina sigurnosti destinacije. Pojedine determinante mogu imati različit utjecaj ovisno o tome proučava li se receptivna ili emitivna destinacija te o tome koja je vrsta turizma u pitanju. Sama jačina utjecaja varijabli također može varirati ovisno o kombinaciji uvrštenih faktora ili razini dostignutog ekonomskog razvoja destinacije kao što je vidljivo u dolje navedenim radovima.

Analiziranjem uloge prihoda u odluci o putovanju, Eugenio-Martin i Campos-Soria (2011) otkrivaju razlike u odabiru domaćeg i međunarodnog putovanja. Na uzorku od 15 zemalja Europske unije potvrđeno je da je da su domaći i strani turizam zapravo supstituti te da je

razina prihoda jedan od presudnih faktora kod odlučivanja o vrsti putovanja. Vjerojatnost za odabirom putovanja međunarodnog karaktera raste s rastom dohotka, dok kod odabira putovanja unutar države postoje određeni pragovi. Kada mjesečni prihod raste do 1000 EUR, vjerojatnost za odabirom putovanja unutar državnih granica također raste. Ista vjerojatnost počinje opadati onog trenutka kada mjesečna plaća dosegne razinu od 4000 EUR. Osim razine prihoda, odabir ovisi i o atributima regije potencijalnih turista. Primjerice, ukoliko je hotelski smještaj u regiji skuplji onda su potrošači skloniji međunarodnim destinacijama. Isto vrijedi i za veća područja koja su razvijenija te su dostupnija transportna sredstva, dok potrošači smješteni u priobalnom području s razvijenom turističkom infrastrukturom više naginju regionalnim putovanjima.

U radu o turističkoj potražnji na području Hong Konga, Goh, Law i Mok (2008) spajaju kvantitativne ekonomske i kvalitativne neekonomske determinante u model kako bi nadogradili tradicionalne modele turističke potražnje. U analizu uvode indekse klimatskih uvjeta, slobodnog vremena te posebnih događaja uz kvantitativne faktore poput indeksa potrošačkih cijena, populacije, izvoza i dr. Rezultati analize su pokazali da su klimatski uvjeti i slobodno vrijeme turista značajniji od ekonomskih pokazatelja. Takav ishod istraživanja upućuje na potrebu uvrštavanja neekonomskih determinanti potražnje u daljnja istraživanja te njihovu zastupljenost prilikom kreiranja budućih turističkih politika.

U istraživanju determinanti turističkih dolazaka u Afriku, autori Naudé i Saayman (2005) ističu političku stabilnost, turističku infrastrukturu, marketing te razinu razvijenosti destinacije kao glavne privlačne faktore. Analiza obuhvaća razdoblje od 1996. do 2000. godine i 43 afričke države, a zabilježen je različit intenzitet važnosti determinanti za pojedino emitivno područje. Potvrđena je i teza kako su područja poput Afrike manje osjetljiva na cjenovne promjene nego razvijenija područja u kojima dominira 3S turizam (sun, sand, sea). Otpornost na cjenovne promjene može se objasniti velikim interesom turista za proučavanjem kulture i prirode tj. važnošću neekonomskih determinanti. Svoj osvrt na cjenovnu elastičnost razvijenih i nerazvijenih destinacija prezentirali su Eliat i Eniav (2004). Ističu kako se cjenovna elastičnost za razvijene destinacije kreće oko 1, a kako nerazvijene destinacije ne reagiraju na cjenovne fluktuacije. Osim cjenovne elastičnosti, primjetno je kako su destinacijski rizik i trenutni trendovi značajne odrednice prilikom donošenja odluke o putovanju kako za razvijene, tako i za nerazvijene turističke destinacije. Postojanje zajedničke granice i jezika te udaljenost su također bitni faktori, a koji su pogotovo važni kada je riječ o nerazvijenijim lokacijama.

Pored ostalih determinanti, Ghalia (2016) ukazuje na upravljanje i kvalitetu institucija. Prema autorici lokalna vlada ima ključnu ulogu u privlačenju i zadržavanju turista. Veliki broj turista oslanja se na preporuke svojih poznanika ili na dostupne recenzije što ukazuje na važnost stvaranja pozitivne slike o sigurnosti i stabilnosti destinacije. Turističke destinacije zasigurno kroje imidž na osnovu percepcije odnosa lokalne vlade prema rezidentima i turistima, efektivnosti njihovog rada, kvalitete usluga koje obavljaju, sposobnosti da se nose s kriznim situacijama i slično. Mnoga od prethodno spomenutih istraživanja naglašavaju utjecaj koji odrednice kvalitete institucija mogu imati na turističku potražnju određene destinacije. Stoga je vidljivo kako je kvaliteta institucija postala jedna od najbitnijih determinanti turizma, a čija će uloga biti detaljnije predstavljena u četvrtom dijelu rada.

2.3. Važnost i specifičnosti domaćeg turizma

Iako domaći i strani turisti putuju iz sličnih motiva, zasigurno postoje specifičnosti unutar njihovih turističkih navika. Shodno tome, primjećuje se i različit utjecaj koji mogu imati na gospodarstvo.

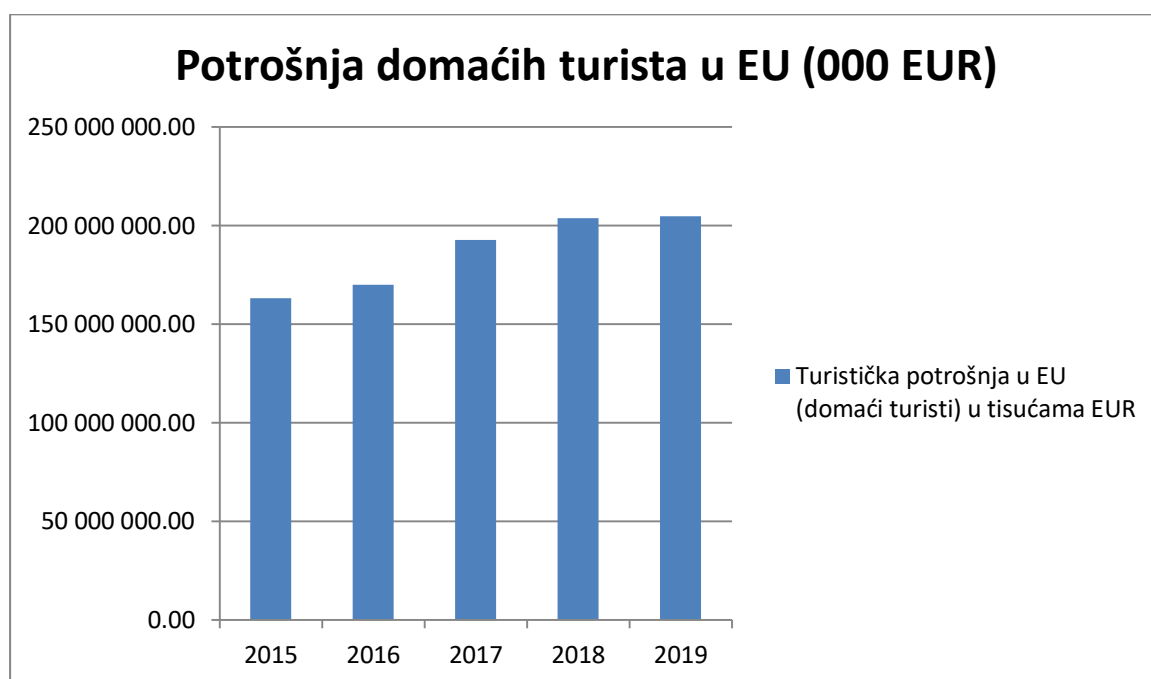
U istraživanju efekata turizma na regionalnu koheziju u Europskoj uniji, Llorca-Rodríguez et al. (2021) dolaze do zaključka da domaći turizam uvelike pridonosi ekonomskom razvitku odabranih turističkih regija, ali i njihovih susjednih regija, bez obzira na njihov početni stupanj razvoja. Na temelju dobivenih rezultata i proučene literature, predlažu poticanje domaćeg turizma koji angažira lokalne resurse u većoj mjeri nego strani turizam.

Najpopularnija turistička regija u Europskoj uniji je zasigurno Mediteran. Prema Bulin et al. (2021), u toj regiji se najviše primjećuje ovisnost gospodarstva o prilikama u turizmu. Za potrebe istraživanja stvorili su indeks osjetljivosti na temelju udjela turizma u BDP-u, radnim mjestima i izvozu. Indeks ekstremne osjetljivosti dodijeljen je Hrvatskoj gdje turizam na direktan i indirektan način tvori oko 25% BDP-a te kreira oko 25,1% radnih mjesta. Slijede je Cipar, Malta, Grčka, Španjolska i Portugal s vrlo visokim indeksom osjetljivosti i sličnim gospodarskim scenarijem. Preostale zemlje pokazuju veću otpornost s tim da su Njemačka i Belgija najotpornije. Razlog osjetljivosti zemalja Mediteranske regije je taj što u principu ovise o stranim turistima koji čine oko 90% ukupnih turističkih dolazaka. Nenadani događaji poput trenutnog stanja pandemije mogu utjecati na turistička kretanja što posljedično dovodi

ekonomiju u loš položaj. Stvaranjem uvjeta za razvoj domaćeg turizma u spomenutim državama očuvala bi se stabilnost gospodarstva i smanjila mogućnost nastanka krize.

U izvješću za prvi kvartal 2021. godine, Europska putnička komisija (2021a) naglašava važnost domaćeg turizma za nadoknađivanje neostvarenih prihoda od stranih turista. Na cjelokupnom europskom području je primjetan porast broja domaćih putovanja s 55% iz 2019. godine na 69% u 2020. godini. Čak i uz taj porast brojki pojedine južne i Mediteranske države neće biti u mogućnosti nadoknaditi velike gubitke uzrokovane padom broja međunarodnih putovanja. Najveće domaće tržište imaju Rumunjska, Njemačka i Poljska gdje su domaći turisti ostvarili gotovo 80% noćenja u 2019. godini. Slijede ih Finska i Švedska te zatvaraju krug od ukupno 5 država koje imaju priliku gotovo u potpunosti nadoknaditi svoje gubitke povećanjem domaće turističke potražnje. Razlog tome je taj što se sve daljnje restrikcije poglavito odnose na strane turiste koji čine tek mali segment ukupne turističke potražnje.

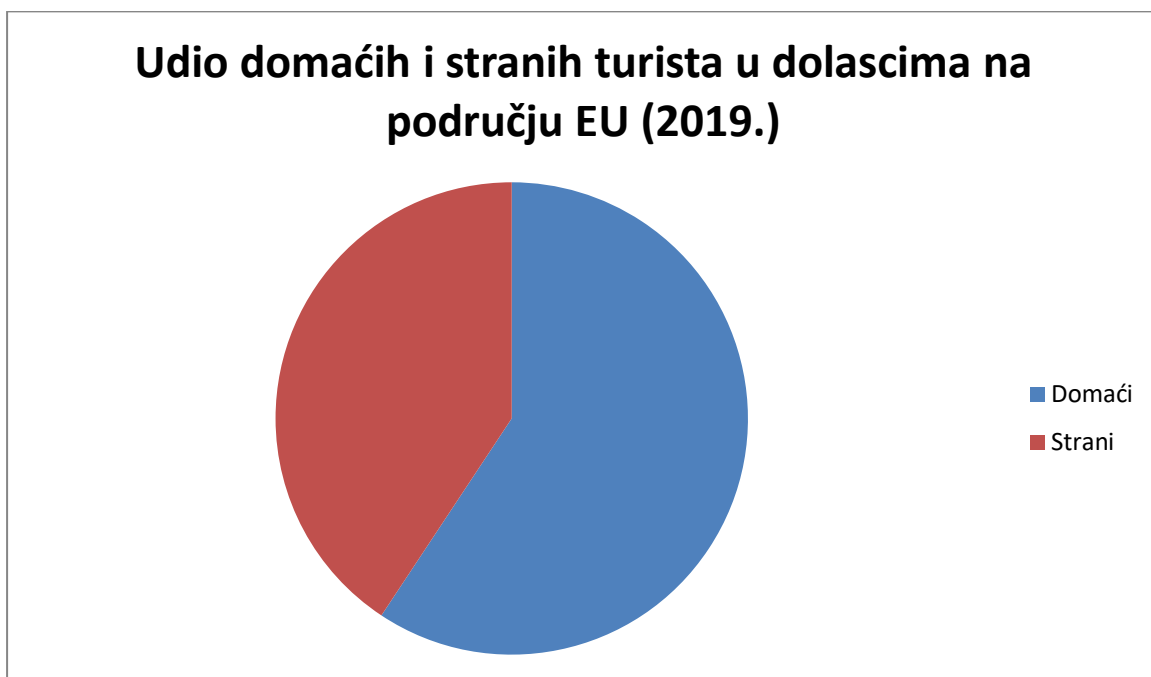
Na grafikonu 3 je prikazana potrošnja domaćih turista u razdoblju od 2015. do 2019. godine te se uočava njen kontinuirani rast kroz vrijeme.

Grafikon 3: Potrošnja domaćih turista u Europskoj uniji (000 EUR)

Izvor: Izrada autora prema podacima sa Eurostat-a, dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tour_dem_extotw/default/table?lang=en

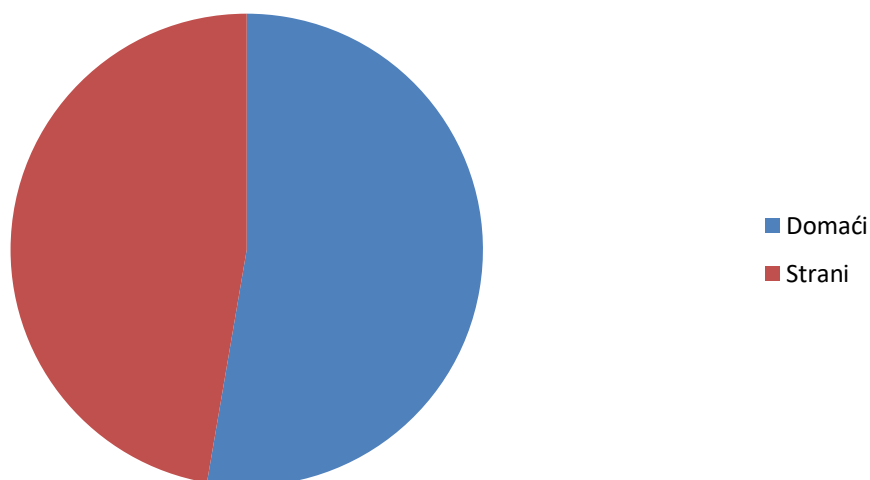
Bez obzira na spomenute zemlje u kojima prevladavaju dolasci i noćenja stranih turista, domaći turizam zauzima veći udio na cjelokupnom području Europske unije što je vidljivo na grafikonu 4 i grafikonu 5. Razlog tome su razvijenije europske države koje su prepoznale potrebe svojih državljana te su prvenstveno poradile na stvaranju uvjeta za odmor i poslovna putovanja u njihovim zemljama. Regije najovisnije o stranim turistima bi trebale preuzeti dobre prakse onih država i regija koje uspješno održavaju visoki postotak domaćeg turizma. Turistički sadržaji bi trebali biti prilagođeni domaćim potrošačima i stvarani za maksimizaciju lokalnog blagostanja, a služili bi i kao privlačni faktor stranim turistima.

Grafikon 4: Udio domaćih i stranih turista u dolascima na području EU (2019.)

Izvor: Izrada autora prema podacima sa Eurostat-a, dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TOUR_OCC_ARNAT_custom_1084799/default/table?lang=en

Udio stranih i domaćih turista u noćenjima na području EU (2019.)

Grafikon 5: Udio stranih i domaćih turista u noćenjima na području EU (2019.)

Izvor: Izrada autora prema podacima sa Eurostata, dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tour_occ_ninat/default/table?lang=en

U dokumentu Europske komisije (2020) o turizmu i prometu u Europskoj uniji od 2020. naglašava se promicanje lokalnog turizma kao jedne od nekoliko strategija za obnavljanje gospodarstva. Prema najnovijim podacima Europske putničke komisije (2021b) gotovo 40% ispitanika planira odmor unutar vlastite države. Najveći broj stanovnika iz Njemačke, Italije, Španjolske, Francuske te Austrije se odlučilo upravo na putovanje unutar državnih granica. Uz domaći turizam, najpopularnija kategorija je putovanje unutar Europske Unije s blago većim postotkom, dok veoma mali postotak turista uopće razmišlja o putovanju u treće zemlje što se može pripisati aktualnim stanjem nesigurnosti.

3. ULOGA INSTITUCIJA U TURIZMU

3.1. Definicija i važnost institucija

Na samom početku je potrebno razjasniti pojam upravljanja kako bi se prikazala uloga institucija u državi, a potom konkretno u turizmu. Ne postoji jedinstvena prihvaćena definicija upravljanja i institucija iako su ih mnoge svjetske organizacije pokušale pobliže objasniti (Duran, 2013). Prema navedenim organizacijama, upravljanje zemljom se može opisati kao način na koji se koriste i doživljavaju politička ovlaštenja u svrhu upravljanja društvenim i gospodarskim resursima za razvoj. Uspostava potrebne razine vladanja u državi postiže se upravo radom institucija i tradicijama kroz koje skupine građana i pojedinci izražavaju interese te preuzimaju svoja prava i obveze. Gotovo identičnu definiciju vladanja ponudili su Kaufmann et al. (2010) koji smatraju da se vladanje može najbolje opisati kao spoj tradicija i institucija kojima se vrši vlast u zemlji.

Jednu od najkorištenijih i najpoznatijih definicija institucija dao je North (1990, u Trivić i Petković, 2015) u kojoj ih definira kao svojevrsna „pravila igre“ tj. pravila kojima se ona nadzire, igra i provodi. Njegova definicija nalaže da su institucije zapravo ljudski osmišljena ograničenja koja kroje političku, ekonomsku i društvenu interakciju, a sastavljene su od formalnih i neformalnih pravila. Neformalna pravila se generalno odnose na društvene norme i uključuju tradiciju ili pak određene kodekse ponašanja, dok su formalna pravila propisana primjerice ustavom ili zakonima. North se uz Williamsona smatra začetnikom Nove institucionalne ekonomike (Budak i Sumpor, 2009), pravca koji zagovara uključivanje institucija u buduće ekonomske analize zbog njihovog izraženog utjecaja na ekonomsku uspješnost. Postoje razne podjele institucija pa tako prema Budak i Sumpor (2009) pojedini autori dijele institucije na *interne* i *eksterne*. Pri tom su interne institucije pod privatnim nadzorom te se klasificiraju prema različitim obilježjima izvršavanja i provedbe pravila, a eksterne institucije se odnose na formalna pravila koja se izvršavaju pod državnim prisilom. S obzirom na pravila i različite vrste institucija, njihove osnovne funkcije mogu se svesti na minimiziranje transakcijskih troškova, poticanje transparentnosti, stvaranje povoljnog poduzetničkog okruženja te poticanje funkcioniranja tržišta rada (Muštra i Škrabić, 2014).

Važnost institucija se može iščitati iz tri snovna uvjeta za pridruživanje Europskoj uniji koja su definirana Kopenhaškim kriterijima iz 1993. godine. Kako bi se uopće pokrenuli pregovori

za pridruživanje potrebno je zadovoljiti prvi kriterij tj. „*stabilnost institucija koje jamče demokraciju, vladavinu prava, ljudska prava te poštivanje i zaštitu manjina*“ (EUR-Lex, 2021). Istraživanjem odnosa upravljanja i ekonomskog rasta u Europskoj uniji te njenim zemljama kandidatkinjama Siyakiya (2017) tvrdi da se zemlje kandidatkinje trebaju fokusirati na postizanje dobrog upravljanja kroz podizanje kvalitete institucija. Studija potvrđuje utjecaj kvalitete institucija na ekonomski rast te se sukladno tome iznosi ista preporuka i svim zemljama članicama. Zemlje kandidatkinje bi se naročito trebale fokusirati na poboljšanje *kontrole korupcije* zbog toga što je u dugom roku izrazito povezana s ekonomskim rastom (Radulović, 2020). Bez efikasnih institucija ne može se postići učinkovitost politika i procesa na zadovoljavajućoj razini, kao ni funkcionalno tržište. Kako bi se postigla konkurentnost potrebno je ostvariti kombinaciju izvrsnog institucionalnog okruženja, makroekonomske stabilnosti, infrastrukture i tržišnih reformi. Krajnji cilj postizanja konkurentnost je zapravo podizanje životnog standarda stanovništva koji se realizira kroz adekvatnu razvojnu strategiju i uklanjanje sustavnih ograničenja (Radulović, 2020). Nadalje, snažne institucije značajno pridonose povećanju razine dohotka po stanovniku potičući tehnološki rast i razvoj te investicije. Tako se može zaključiti da su napredne ekonomije osnažene razvijenim institucijama, dok je dugoročno sporiji rast prisutan kod ekonomija s lošijim institucionalnim okruženjem (Buterin, Olgić Draženović i Jakovac, 2018).

Značaj institucija ogleda se u njihovom utjecaju na mnoge aspekte gospodarstva i društvenog života. Nerijetko se pojam institucija veže uz pojam kohezije te je evidentno kako institucije neposredno mogu utjecati na stvaranje regionalnih nejednakosti kroz političke kanale (Muštra i Škrabić, 2014). Uz prisutnost fizičkog i ljudskog kapitala, institucije se smatraju jednim od odlučujućih pokretača ekonomije. Samim time, formalni i neformalni oblici institucija svojom efikasnošću mogu utjecati na kretanja turističke ponude i potražnje na pojedinom turističkom tržištu. Uzimajući u obzir razinu gospodarske aktivnosti i prihoda od turizma, ne čudi da Europska unija kao visoko razvijena društveno-ekonomska zajednica uvjetuje harmonizaciju institucija zemalja pristupnica s onima zemalja članica.

3.2. Pokazatelji kvalitete institucija

Kako bi se pratila kvalitete institucija, bilo je potrebno kvantificirati podatke koji bi ukazivali na razinu zadovoljstva odabranom vlašću te bi ujedno prikazivali i stabilnost vladajućih struktura. Prema Popescu (2012), postoji nekoliko osnovnih kriterija koje institucije moraju zadovoljavati. Prvi od njih je *univerzalnost*, kriterij koji označava opća društvena pravila primjenjiva na sve moguće situacije i neograničen broj ljudi, a suštinski označava ideju da „nitko nije iznad zakona“. Iduća stavka podrazumijeva *kredibilitet*, *stabilnost* i *transparentnost* koje će održavati visoku razinu stabilnosti u ekonomskim i društvenim odnosima. Posljednji kriterij je *prilagodljivost*. Institucije trebaju biti u stanju predvidjeti potencijalne promjene te ponuditi poticaje i rješenja agentima u cilju prilagodbe novonastalim uvjetima. U znanstvenim istraživanjima moguće je izvršiti odabir između više pokazatelja kvalitete institucija. Osim navedenih *Svjetskih indikatora upravljanja* i pokazatelja iz *Vodiča za međunarodni rizik država* postoje još i *indeks ekonomske slobode*, *indeks ekonomskih sloboda u svijetu* te *indeks percepcije korupcije* (Trivić i Petković, 2015).

Prva skupina pokazatelja korištena u ovom istraživanju su *Svjetski indikatori upravljanja* (WGI) čiji su koncept razvili autori Kaufmann et al. (2010) počevši od vlastite definicije institucija i upravljanja. Dimenzije kvalitete institucija se zasnivaju na poimanju:

- Postupaka kojima se biraju, nadziru i mijenjaju vlade,
- Sposobnost vlade da donosi i provodi kvalitetne politike,
- Razini poštovanja građana i države prema socio-ekonomskim institucijama.

Prema gore navedenim autorima, svakoj od dimenzija dodijeljena su po dva pokazatelja te u tom slučaju ukupno 6 pokazatelja tvore *Svjetske indikatore upravljanja*:

- *Vladavina prava* (engl. Rule of Law) – percepcija o razini povjerenja i pridržavanja društvenih pravila, posebice kvalitete izvršavanja ugovora, imovinskih prava, policije, sudova te pojavu nasilja i zločinačke aktivnosti,
- *Regulatorna kvaliteta* (engl. Regulatory Quality) – percepcija o kvaliteti propisa i politika koje vlada formulira i provodi, a potiču razvoj privatnog sektora,

- *Kontrola korupcije* (engl. Control of Corruption) - percepcija javnosti o korištenju političke moći za ostvarivanje privatnih interesa, kao i interesa elitnih skupina društva,
- *Djelotvornost vlade* (engl. Government Effectiveness) – percepcija kvalitete javnih usluga i državne službe te njihove otpornosti na političke pritiske,
- *Građanske slobodne i odgovornost* (engl. Voice and Accountability) – označava mjeru u kojoj građani mogu birati vladu, slobodno se izražavati te imati društvene i medijske slobode,
- *Politička stabilnost i odsutnost nasilja* (engl. Political Stability and Absence of Violence/Terrorism) – percepcija o potencijalnoj destabilizaciji i rušenju vlade nasilnim te neustavnim putem, vjerojatnosti pojave terorizma i političkog nasilja.

Vrijednosti svakog od nabrojanih 6 pokazatelja se kreću između -2.5 i 2.5 gdje manja vrijednost označava nižu, odnosno lošiju razinu kvalitete.

Druga skupina pokazatelja ima za podlogu *Vodič za međunarodni rizik država* (ICRG) te prema The PRS Group (2014) dijeli rizik na političku, financijsku i ekonomsku skupinu gdje je za svaku skupinu kreiran zaseban indeks. U ovom radu će se konkretno koristiti 12 pokazatelja političkog rizika s različitim brojem maksimalnih bodova. Što je broj dodijeljenih bodova veći, to je potencijalni rizik manji i politička stabilnost na višoj razini. Ukupan broj bodova za cjelokupnu skupinu političkog rizika je 100. Svi korišteni pokazatelji te njihov mogući maksimalan broj bodova prikazani su u tablici 1.

Politička stabilnost se procjenjuje na temelju dobivenih postotaka:

- 0.0% do 49.9% - Veoma visoki rizik
- 50.0% do 59.9% - Visoki rizik
- 60.0% do 69.9% - Umjereni (srednji) rizik
- 70.0% do 79.9% - Niski rizik
- 80.0% do 100.0% - Veoma niski rizik

ICRG pokazatelj političke stabilnosti služi za procjenu i međusobnu usporedbu političke stabilnosti u zemljama obuhvaćenim ovom bazom podataka. Kako bi se postigao navedeni cilj unaprijed je kreirana skupina čimbenika političkog rizika kojoj se dodjeljuju točke rizika.

Tablica 1: Komponente političkog rizika prema ICRG

Komponenta	Maksimalni bodovi
Stabilnost vlade	12
Društveno-ekonomski uvjeti	12
Uvjeti za investiranje	12
Unutarnji sukobi	12
Vanjski sukobi	12
Korupcija	6
Utjecaj vojske u politici	6
Vjerska napetost	6
Poštivanje ustava i zakona	6
Etničke napetosti	6
Demokratska stabilnost	6
Kvaliteta birokracije	4

Izvor: Izrada autora prema The PRS Group (2014)

3.3. Pregled empirijskih istraživanja o ulozi institucija u turizmu

U znanstvenoj literaturi postoje brojna empirijska istraživanja koja na direktan ili indirektan način prikazuju važnost institucija te njihov značajan utjecaj na razvojne mogućnosti turizma (Khan et al., 2020; Balli, Ozer Balli i Jean Louis 2016; Detotto, Giannoni i Goavec 2021; Mushtaq, Thoker i Bhat, 2020; Akram et al. 2021; Yap i Saha 2013 i drugi).

Tako Akram et al. (2021) na setu podataka od 1997.do 2018. godine promatraju utjecaj dobrog vladanja zemljom na turizam, a potom i utjecaj turizma na kvalitetu okoliša. Varijable koje su predstavljale turizam su turistički dolasci te prihodi od međunarodnog turizma, a razina vladanja je predstavljena kroz 6 pokazatelja iz WGI baze. Rezultati analize pokazuju pozitivan i značajan utjecaj *kontrole korupcije, političke stabilnosti i odsutnosti nasilja te djelotvornosti vlade* na turizam. *Regulatorna kvaliteta te građanske slobode i odgovornost* pokazale su neznčajne i nekonzistentne rezultate, dok je vladavina prava bila značajna isključivo za međunarodne prihode od turizma. Finalni zaključak studije jest taj da je poželjna uključenost vladajućih struktura u razvoj turizma i konstantno poboljšanje rada

institucija. Stvaranjem kvalitetnijeg institucionalnog okruženja promiče se slika uređenije i stabilnije države koja je na koncu i poželjnija turistička destinacija.

Do sličnih zaključaka su došli Yap i Saha (2013) koji su na uzorku od 139 zemalja istražili utjecaj korupcije, terorizma i političke nestabilnosti na turizam. U analizu su uključili prirodno i kulturno nasljeđe za koje se pokazalo da može značajno promijeniti utjecaj navedenih varijabli na turističke pokazatelje. Tako se primjerice korupcija pokazala kao negativan faktor kada je riječ o turističkim dolascima, dok isti mijenja predznak uz prisustvo kritične mase kulturnog i prirodnog nasljeđa.

Nadalje, Mushtaq, Thoker i Bhat (2020) ispituju utjecaj skupnog indeksa kvalitete institucija te njegovih zasebnih sastavnica na turizam u Indiji. Skupni indeks se pokazao statistički značajan u dugom i kratkom roku što potvrđuje pretpostavku o tome da turisti preferiraju politički stabilne destinacije. Dobiveni koeficijenti sastavnica ipak ukazuju na to da je kvaliteta institucija dominantnija determinanta turističke potražnje u dugom nego u kratkom roku. Institucionalno okruženje kao determinantu turističke potražnje u dugom i kratkom roku su proučili još i Lee, Lee i Har (2020) na primjeru Malezije kao odabrane turističke destinacije. Primjetno je statistički neznačajno djelovanje *vladavine prava, regulatorne kvalitete te građanskih sloboda i odgovornosti*, dok primjerice *politička stabilnost i odsutnost nasilja* djeluje pozitivno na turizam u kratkom roku. Rezultati upućuju na to da je u dugom roku izrazito važna *kontrola korupcije*, kao i *djelotvornost vlade*. S obzirom na to da turizam uvelike utječe na ekonomsku sliku Malezije, vlasti bi trebali pridati posebnu pažnju institucionalnom okruženju kako bi privukli turiste.

Utjecaj kvalitete institucija, političkog rizika, udaljenosti te socio-ekonomskih uvjeta kao odlučujućih determinanti turističke potražnje istražili su Ghalia et al. (2019). U istraživanje je uključena 131 emitivna država te top 34 turističke destinacije kroz razdoblje od 2005. do 2014. godine. Korišteni su pokazatelji političkog rizika iz ICRG baze, a koji su grupirani u tri cjeline predstavljajući kvalitetu institucija, konflikte te stabilnost vlade. Rezultati empirijskog istraživanja ukazuju na to da se niži politički rizik i viša kvaliteta institucija mogu dovesti u vezu s povećanim brojem turističkih dolazaka u destinaciju. Zaključno, autori ističu nužnost poboljšavanja bilateralnih odnosa i sigurnosti u svrhu smanjenja političkog rizika koji može ostaviti značajne posljedice na zemlje čije gospodarstvo ovisi pretežno o turizmu. Poveznicu između kvalitete institucija i turizma u srednje do nisko razvijenim zemljama proučili su Balli, Ozer Balli i Jean Louis (2016). U istraživanju su proučavali turističke tokove iz 34

zemlje OECD-a u 52 lošije razvijene zemlje gdje je još jednom potvrđena hipoteza kako kvalitetnije institucionalno okruženje uz visok stupanj slobode pridonosi njihovoj turističkoj ekspanziji.

Većina istraživanja orijentirana je na turističke dolaske, no postoje istraživanja o utjecaju determinanti institucionalnog okruženja na putovanja van matične zemlje. Takav tip istraživanja provode Gholipour, Tajaddini i Al-Mulali (2014) gdje ispituju utjecaj *građanskih sloboda i odgovornosti* na učestalost emitivnih putovanja. Istraživanje je provedeno pod pretpostavkom da ljudi iz zemalja koje ograničavaju osobne slobode putuju više van matične države kako bi doživjeli iskustva koja su nedopuštena u njihovoj zajednici. Rezultati studije potvrđuju početnu pretpostavku te sugeriraju kako države zbog restriktivnih politika mogu imati ekonomske posljedice u vidu gubitka domaćih turista.

Sumirajući zaključke nabrojanih istraživanja, mogu se uočiti poneka odstupanja u značajnostima i utjecajima varijabli institucionalnog okruženja na turizam. Potencijalni razlog tome je uključivanje dodatnih determinanti turističke potražnje u modele te razlike koje mogu nastati zbog razvijenosti i popularnosti promatranog područja. Usprkos razlikama ne može se osporiti važnost same kvalitete institucija u procesu odabira turističke destinacije te se generalno može zaključiti da države moraju postaviti cilj podizanja kvalitete institucija kako bi ostvarile puni turistički potencijal.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE UTJECAJA KVALITETE INSTITUCIJA NA TURIZAM U ZEMLJAMA EUROPSKE UNIJE

4.1. Uzorak, varijable i specifikacije modela

Prilikom formiranja baze za analizu panel podataka potrebno je odabrati one jedinice koje imaju zajednička svojstva, a u svrhu osiguravanja relevantnih rezultata.

Za potrebe istraživanja utjecaja kvalitete institucija na turizam, u uzorak je uključeno 27 zemalja članica Europske unije (tablica 2). Prikupljeni su godišnji podaci za 12 razdoblja tj. za period od 2008. do 2019. godine.

Tablica 2: Države članice EU

DRŽAVE ČLANICE EU	
Austrija	Litva
Belgija	Luksemburg
Bugarska	Mađarska
Cipar	Malta
Češka	Nizozemska
Danska	Njemačka
Estonija	Poljska
Finska	Portugal
Francuska	Rumunjska
Grčka	Slovačka
Hrvatska	Slovenija
Irska	Španjolska
Italija	Švedska
Latvija	

Izvor: Izrada autora prema podacima sa službene mrežne stranice EU (https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_hr)

Za pokazatelje kvalitete institucija korišteni su svi navedeni podaci iz baze WGI i odabrani pokazatelji ICRG baze podataka.

Kao što je prethodno opisano, ICRG baza sadržava podatke podijeljene u 3 skupine: *politički*, *ekonomski* i *financijski* rizik. U ovom diplomskom radu korišteni su pokazatelji političkog rizika koji su prema uzoru na prethodno spomenuto istraživanje autora Ghalia et al. (2019) grupirani u još 3 skupine. U prvu skupinu pod nazivom *Kvaliteta institucija* uvršteni su podaci idućih varijabli: državno-ekonomski uvjeti, kvaliteta birokracije, uvjeti za investiranje, korupcija, poštivanje ustava i zakona te utjecaj vojske u politici. Druga skupina je *Kulturne napetosti*, a pod nju spadaju: vjerska napetost, etničke napetosti, unutarnji i vanjski sukobi. Posljednja skupina označava *Javnu odgovornost i stabilnost vlade*, a sačinjena je od varijabli stabilnost vlade i demokratska stabilnost.

Svi podaci su preuzeti sa ICRG baze, Svjetske Banke i Eurostata.

Tablica 3: Opis i prikaz varijabli

<i>Varijabla</i>	<i>Pojašnjenje</i>	<i>Kratice</i>	<i>Očekivani predznak</i>
Broj noćenja ostvaren u turističkim smještajnim objektima	Ukupan broj ostvarenih turističkih noćenja u hotelskom i ostalom turističkom smještaju . Broj je naknadno promatran i prema vrstama turizma (strani i domaći)	TNt, TNs, TNd	Zavisna varijabla
Broj dolazaka ostvaren u turističkim smještajnim objektima	Ukupan broj ostvarenih turističkih dolazaka u hotelskom i ostalom turističkom smještaju. Broj je naknadno promatran i prema vrstama turizma (strani i domaći)	TDt, TDs,TDd	Zavisna varijabla
Zaposleni u turizmu	Broj osoba zaposlenih u turizmu	ZAP	Zavisna varijabla
Rast bruto domaćeg proizvoda po stanovniku	Godišnja stopa rasta bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika	GDPg	+
Inflacija	Inflacija mjerena indeksom potrošačkih cijena	CPI	-
Visoko obrazovanje	Ukupan broj upisanih u javne i privatne institucije visokog obrazovanja	VO	+
Kontrola korupcije	Percepcija u kojoj se mjeri vrši javna vlast radi privatne dobiti te koliko je prisutna vladavina elita i privatnih interesa.	CC	+
Vladavina prava	Percepcija o razini povjerenja i pridržavanja	RL	+

	društvenih pravila, posebice kvalitete izvršavanja ugovora, imovinskih prava, policije, sudova te pojavu nasilja i zločinačke aktivnosti		
Regulatorna kvaliteta	Percepcija o kvaliteti propisa i politika koje vlada formulirara i provodi, a potiču razvoj privatnog sektora	RQ	+
Djelotvornost vlade	Percepcija kvalitete javnih usluga i državne službe te njihove otpornosti na političke pritiske	GE	+
Građanske slobode i odgovornost	Percepcija mjere u kojoj građani mogu birati vladu, slobodno se izražavati te imati društvene i medijske slobode	VA	+
Politička stabilnost i odsutnost nasilja	Percepcija o potencijalnoj destabilizaciji i rušenju vlade nasilnim te neustavnim putem, vjerojatnosti pojave terorizma i političkog nasilja	PSAV	+
Kvaliteta institucija	Kombinacija idućih pokazatelja prema ICRG metodologiji: državno-ekonomski uvjeti, kvaliteta birokracije, uvjeti za investiranje, korupcija, poštivanje ustava i zakona te utjecaj vojske u politici	INQ	+
Kulturne napetosti	Kombinacija idućih pokazatelja prema ICRG metodologiji: vjerska napetost, etničke napetosti, unutarnji i vanjski sukobi	CULC	+
Javna odgovornost i stabilnost vlade	Kombinacija idućih pokazatelja prema ICRG metodologiji: stabilnost vlade i demokratska stabilnost	PAGS	+

Izvor: Izrada autora

Sadržaj tablice 3 prikazuje kratki opis pojedinih varijabli te očekivani utjecaj nezavisnih varijabli na zavisne. Navedene varijable izabrane su po uzoru na empirijska istraživanja koja proučavaju utjecaj socio-ekonomskih pokazatelja na razvoj turizma. Odabrane zavisne varijable (*broj noćenja, broj dolazaka i broj zaposlenih ljudi u turističkom sektoru*) uvrštene su u model po uzoru na Škrabić Perić et. al. (2021).

Prva nezavisna varijabla je *rast bruto domaćeg proizvoda po stanovniku* te je njen očekivani utjecaj na zavisne varijable pozitivan (Ghalia, 2016). Razlog tome je povećana kupovna moć

pojedinaца koja, između ostalog, potiče rast turističkog sektora te investicije u istom. Rast turističkog sektora potom zahtjeva konstantan priljev radne snage tj. povećanje *broja zaposlenih u turizmu*. Varijabla *visoko obrazovanje* također pozitivno utječe na kretanje zavisnih varijabli (Škrabić Perić et al., 2021; Hagemann, 1981). Postojanje visokoobrazovanog kadra implicira stvaranje kvalitetnije i konkurentnije turističke ponude u destinaciji (Smeral, 1998) što može utjecati na povećanje turističkih dolazaka i noćenja. Pojedinci uključeni u programe visokog obrazovanja također u pravilu ostvaruju veće prihode. U svom istraživanju Eugenio-Martin i Campos-Soria (2011) upravo ističu razinu primanja kao odlučujuć faktor odluke o putovanju. *Inflacija*, koja je u ovom slučaju mjerena indeksom potrošačkih cijena, predstavlja porast cijena u destinaciji. Rast cijena uzrokuje porast troškova putovanja i boravka u odabranoj destinaciji pa je očekivani predznak ove varijable negativan. Osim očiglednog rasta troškova, porast inflacije utječe i na smanjenje interesa za ostale privlačne faktore u destinaciji što se može izbjeći razvijanjem inovativnih proizvoda (Yong, 2014). U tom slučaju inovacije bi predstavljale dodatnu vrijednost koju bi turisti ostvarili u zamjenu za novonastale visoke izdatke.

Vidljivo je i to kako je za sve varijable institucionalnog okruženja očekivan pozitivan utjecaj na zavisne varijable. Prema većini istraživanja, pretpostavka je da će visoka kvaliteta institucija i stabilnost vlade pogodovati razvoju turizma u državama Europske unije. Niska razina kriminala i političkih prijetnji zasigurno može povećati atraktivnost destinacije, a stabilna poslovna klima utječe na povećanje investicija u turizmu.

Prezentirana literatura iz ovog rada (Akram et al., 2021; Yap i Saha, 2013; Lee, Lee i Har, 2020) ipak nalaže da mogu postojati razlike u predznaku i jačini utjecaja navedenih varijabli, a pogotovo kada je riječ o domaćem i stranom turizmu. Razlike će biti istražene i objašnjene kroz rezultate prve i druge hipoteze diplomskog rada.

4.2. Deskriptivna statistika

Nakon prikaza i opisa svih korištenih varijabli, slijedi deskriptivna statistika istih varijabli prikazana u tablici 4.

Tablica 4: Deskriptivna statistika

<i>Varijabla</i>	<i>Broj opažanja</i>	<i>Aritmetička sredina</i>	<i>Standardna devijacija</i>	<i>Minimalna vrijednost</i>	<i>Maksimalna vrijednost</i>
<i>Pokazatelji razvoja turističkog sektora</i>					
TNt	322	89898.97	131198.8	1859.564	471199.7
TNs	322	41105.98	61581.24	1395.899	305907.5
TNd	322	48792.99	81266.07	142.434	347694
TDt	320	30205.13	44939.48	854.717	185121
TDs	320	11720.58	15770.24	710.958	67728.1
TDd	321	18441.65	31332	49.245	145679.4
ZAP	324	18441.65	9413.869	158.6	42400.1
<i>Kontrolne varijable</i>					
GDPg	324	1.269266	3.645873	-14.26876	23.98551
INF	312	1.782953	2.055283	-4.478103	15.40232
VO	283	617393.8	750408.2	3011	3127927
<i>Pokazatelji kvalitete institucionalnog okruženja – WGI</i>					
CC	324	0.979697	0.7939134	-0.2672882	2.446495
GE	324	1.100425	0.5730467	-0.3597497	2.251272
PSAV	324	0.7412514	0.3849756	-0.4737767	1.512313
RQ	324	1.174388	0.4410281	0.1483869	2.047448
RL	324	1.110328	0.605265	-0.1117412	2.100273
VA	324	1.091352	0.3474947	0.2200635	1.690358
<i>Pokazatelji kvalitete institucionalnog okruženja - ICRG</i>					
INQ	324	34.6821	4.838812	24	43
CULC	324	29.94136	2.04166	25	34.5
PAGS	324	12.80093	1.146282	10	16

Izvor: Izrada autora

Napomena: Varijable TDt, TDs, TDd, TNt, TNs, TNd i ZAP su podijeljene sa 1000

Deskriptivnom analizom zavisnih varijabli dolazi se do idućih relevantnih zaključaka o turističkim noćenjima, dolascima te o broju ljudi zaposlenih u turističkom sektoru.

Prosječan broj noćenja domaćih i stranih turista u uzorku je 89898970, s prosječnim odstupanjem od 131198800 noćenja. Minimalan broj ostvarenih noćenja je 1859564, a maksimalan 471199700. Prosječan broj noćenja stranih turista je 41105980 noćenja, s prosječnim odstupanjem od 6158124 noćenja. Minimalan broj noćenja koje su ostvarili strani turisti jest 1395899, dok je najveći broj bio 305907500. Prosječan broj noćenja domaćih

turista je 48792990, s prosječnim odstupanjem od 81266070 noćenja. Minimalan broj noćenja koje su ostvarili domaći turisti jest 142434, a najveći broj noćenja je 347694. Prosječan broj dolazaka domaćih i stranih turista je 18441650, s prosječnim odstupanjem od 44939480. Minimalan broj ostvarenih dolazaka je 854717, a maksimalan broj dolazaka je 185121. Prosječan broj dolazaka stranih turista je 11720.58, s prosječnim odstupanjem od 15770.24 dolazaka. Minimalan broj dolazaka stranih turista iznosi 710958, a maksimalan broj dolazaka iznosi 67728100. Prosječan broj dolazaka domaćih turista je 18441650, s prosječnim odstupanjem od 31332000 dolazaka. Minimalan broj ostvarenih dolazaka domaćih turista je 49245, a maksimalan broj dolazaka je 145679400. Prosječan broj osoba zaposlenih u turizmu je 18441650, s prosječnim odstupanjem od 9413869. Raspon broja zaposlenih u turizmu kretao se od minimalnih 158600 do maksimalnih 42400100 osoba.

Deskriptivna analiza obuhvaća i nezavisne varijable, a pojašnjenja njihovih vrijednosti nalaze se u daljnjem tekstu.

Rast BDP-a po stanovniku ima prosječnu vrijednost od 1,27% , s prosječnim odstupanjem od 3,65 %. Stopa rasta BDP-a po stanovniku se kreće u rasponu od -14,2 % do 23,99%. Prosječna stopa *inflacije* iznosi 1.782953 % uz prosječno odstupanje od 2.055283 postotnih poena. Stopa inflacije se kreće u rasponu od -4.478103% do 15.40232%. Prosječna vrijednost pokazatelja *visokog obrazovanja* je 617393.8, što je prosječan broj ljudi upisan u javne i privatne institucije visokog obrazovanja s prosječnim odstupanjem od 750408.2 ljudi. Minimalan broj ljudi upisan u neku od institucija visokog obrazovanja je 3011, a maksimalan 3127927 ljudi.

Prvi od pokazatelja kvalitete institucija je pokazatelj *kontrole korupcije*. Prosječna vrijednost pokazatelja je 0.979697, s prosječnim odstupanjem od 0.7939134. Minimalna vrijednost pokazatelja je -0.2672882, a maksimalna vrijednost je 2.446495. Drugi po redu je pokazatelj *djelotvornosti vlade* s prosječnom vrijednosti od 1.100425. Prosječno odstupanje je 0.5730467 te su minimalna vrijednost -0.3597497 i maksimalna vrijednost 2.251272. *Politička stabilnost i odsutnost nasilja* ima prosječnu vrijednost pokazatelja 0.7412514, s prosječnim odstupanjem od 0.3849756. Vrijednosti ovog pokazatelja se kreću u rang od -0.4737767 do 1.512313. Prosječna vrijednost pokazatelja *regulatorne kvalitete* je 1.174388, dok je prosječno odstupanje 0.4410281. Raspon vrijednosti pokazatelja se kreće od 0.1483869 do 2.047448. Pokazatelj *vladavine prava* ima prosječnu vrijednost 1.110328, s prosječnim odstupanjem od 0.605265. Minimalna vrijednost ovog pokazatelja je -0.1117412,

a maksimalna 2.100273. Indikator *građanske slobode i odgovornosti* ima prosječnu vrijednost 1.091352, s vrijednostima koje osciliraju od minimalno 0.2200635 do 1.690358. Prosječno odstupanje iznosi 0.3474947.

Nakon pojašnjenja WGI pokazatelja, slijedi pojašnjenje grupiranih ICRG pokazatelja razine kvalitete institucija.

Prvi grupirani pokazatelj odražava *kvalitetu institucija*, a prosječna vrijednost je 34.6821 s prosječnim odstupanjem od 4.838812. Minimalna zabilježena vrijednost varijable je 24, a maksimalna 43. Iduća grupa varijabli se odnosi na *kulturne napetosti*. Prosječna vrijednost je 29.94136, a raspon vrijednosti se kreće od 25 do 34,5. Prosječno odstupanje je 2.04166. Posljednja grupa varijabli odnosi se na *javnu odgovornost i stabilnost vlade*, a ima prosječnu vrijednost od 12.80093. Vrijednost pokazatelja kreće se od 10 do 16, a prosječno odstupanje je 1.146282.

Velike oscilacije u pojedinim pokazateljima mogu se pojasniti razlikom u veličini i broju stanovnika pojedine države.

4.3. Grafički prikazi i korelacijske matrice zavisnih i nezavisnih varijabli

U tablici 5 i tablici 6 prikazani su rezultati korelacijskih matrica između korištenih zavisnih varijabli za obje postavljene hipoteze.

Tablica 5: Korelacijska matrica zavisnih varijabli (prva hipoteza)

	<i>TNt</i>	<i>TDt</i>	<i>ZAP</i>
TNt	1.0000		
TDt	0.9719*	1.0000	
ZAP	0.8756*	0.9332*	1.0000

Izvor: Izrada autora

Tablica 6: Korelacijska matrica zavisnih varijabli (druga hipoteza)

	<i>TNs</i>	<i>TNd</i>	<i>TDs</i>	<i>TDd</i>
TNs	1.0000			
TNd	0.6811*	1.0000		
TDs	0.9531*	0.8418*	1.0000	
TDd	0.6256*	0.9873*	0.7950*	1.0000

Izvor: Izrada autora

Koeficijent korelacije je iznad 0,5 za sve korištene zavisne varijable te između njih postoji jaka statistički značajna veza, a što je znak visoke korelacije. U oba slučaja će postojati po četiri početna modela jednadžbi koja će se kasnije proučavati po pojedinačnim stavkama kvalitete institucija.

U tablici 7 i tablici 8 su prikazani koeficijenti korelacije između nezavisnih varijabli, podijeljeni po grupi odabranih pokazatelja kvalitete institucija.

Tablica 7: Korelacijska matrica nezavisnih varijabli sa WGI pokazateljima

	<i>GDPg</i>	<i>INF</i>	<i>VO</i>	<i>CC</i>	<i>GE</i>	<i>PSAV</i>	<i>RQ</i>	<i>RL</i>	<i>VA</i>
GDPg	1.0000								
INF	-0.0301	1.0000							
VO	-0.0566	-0.0545	1.0000						
CC	-0.1122*	-0.1573*	0.0050	1.0000					
GE	-0.1348*	-0.1875*	-0.0519	0.9384*	1.0000				
PSAV	0.0515	-0.0266	-0.3630*	0.5600*	0.6127*	1.0000			
RQ	-0.0644	-0.0488	-0.0526	0.8936*	0.8668*	0.6127*	1.0000		
RL	-0.1097*	-0.1395*	-0.0304	0.9524*	0.9468*	0.6049*	0.9054*	1.0000	
VA	-0.1449*	-0.1532*	-0.0616	0.9252*	0.9104*	0.5898*	0.8810*	0.9334*	1.0000

Izvor: Izrada autora

Temeljem prikazanih rezultata može se vidjeti da ne postoji visoka korelacija između kontrolnih varijabli i pojedinih pokazatelja kvalitete institucija. Između pokazatelja kvalitete institucija primjetna je statistički značajna veza uz visoki koeficijent korelacije (>0,5). Istodobnim uvrštavanjem svih varijabli u model može doći do problema multikolinearnosti. S obzirom na to da je u pitanju visoki stupanj korelacije, varijable će biti zasebno uvrštene u osnovni model te će se na taj način promatrati njihov utjecaj na zavisnu varijablu.

Tablica 8: Korelacijska matrica nezavisnih varijabli s ICRG pokazateljima

	<i>GDPg</i>	<i>INF</i>	<i>VO</i>	<i>INQ</i>	<i>CULC</i>	<i>PAGS</i>
GDPg	1.0000					
INF	-0.0301	1.0000				
VO	-0.0566	-0.0545	1.0000			
INQ	-0.0462	-0.1431*	0.0075	1.0000		
CULC	0.0182	0.0657	-0.2820	0.3701*	1.0000	
PAGS	-0.1707*	0.0811	0.0177	0.3796*	0.1951*	1.0000

Izvor: Izrada autora

Korelacijska matrica nezavisnih varijabli s grupiranim pokazateljima kvalitete institucija iz ICRG baze pokazuje da u nijednom slučaju ne postoji visoka korelacija između varijabli. Bez obzira na to, varijable ICRG baze će zbog preglednosti rezultata također biti uvrštene odvojeno u osnovni model.

4.4. Karakteristike panel analize

U gotovo svim spomenutim istraživanjima u ovom diplomskom radu korištena je panel analiza za dokazivanje istraživačkih hipoteza što govori o njenoj popularnosti i primjenjivosti u znanosti. Popularnost ove vrste analize može se pripisati dostupnosti podataka, većem kapacitetu za modeliranje složenosti ljudskog ponašanja te pojednostavljivanju izračuna i statističkih objašnjenja (Hsiao, 2007). Za bolje razumijevanje panel analize potrebno je definirati podatke pomoću kojih se izvodi sama analiza. Panel podaci istovremeno sadrže prostornu i vremensku komponentu neke varijable, a dijele se na *balansirane (uravnotežene)* i *nebalansirane (neuravnotežene)*. *Balansirani panel podaci* su oni gdje su dostupni apsolutno svi potrebni podaci za svako razdoblje, varijable te u konačnici i za svaku jedinicu promatranja. Ukoliko se za neku jedinicu u određenom vremenskom razdoblju ne može pronaći potreban podatak, tada je riječ o *nebalansiranim panel podacima* (Škrabić, 2009).

Kao i kod svih dostupnih metoda, primjetne su brojne prednosti kao i moguća ograničenja (Baltagi, 2021). Prednosti panel podataka očituju se u više varijabilnosti, manje kolinearnosti među varijablama, više stupnjeva slobode te samim time i većom učinkovitosti. Također, panel podaci su bolji u smislu identificiranja i mjerenja učinaka nego prostorni podaci ili vremenski nizovi zbog toga što sadrže veći broj podataka. Još jedna bitna prednost jest

njihova smanjena osjetljivost na „*outliere*“ tj. na netipične vrijednosti koji mogu uvelike utjecati na ishod rezultata ukoliko nisu interpretirani na ispravan način. Procjene dobivene ovom vrstom analize su često preciznije zbog zavisne varijable koja se mijenja po vremenu i jedinicama promatranja. Osim preciznosti, panel analiza umanjuje pristranost parametara u slučaju nebalansiranih podataka te potencijalnu multikolinearnost. Panel analiza je pogodna za provođenje testiranja kompliciranijih ekonometrijskih modela te istraživanja na mikro podacima.

Za potrebe provođenja panel analize, a sukladno ovisnosti o zavisnoj varijabli, razlikuju se *statički* i *dinamički* modeli. Dinamički panel modeli sadržavaju zavisnu varijablu s pomakom unatrag (za jedno ili više razdoblja) te se često koriste zbog dinamičke prirode samih ekonomskih relacija (Škrabić, 2009). Na temelju karakteristika postavljene ekonomske relacije, za potrebe ovog diplomskog rada odabran je dinamički model uz Blundell i Bondov procjenitelj. Rezultati svakog modela bit će naknadno provjereni odgovarajućim testovima. Prvi od njih je *Sarganov test* kojim će ispitati valjanost instrumenata koji su odabrani za procjenu modela. Prihvaćanjem nulte hipoteze dolazi se do zaključka kako odabrane instrumentalne varijable nisu korelirane s rezidualima. To bi značilo da su svi uvjeti na momente zadovoljeni te da se odabrani instrumenti prihvaćaju.. Potom će se primijeniti m_1 i m_2 testovi o autokorelaciji među prvim diferencijama rezidualnih odstupanja. Nulta hipoteza m_1 testa označava nepostojanje autokorelacije prvog reda među prvim diferencijama reziduala, dok nulta hipoteza m_2 testa nalaže da ne postoji autokorelacija drugog reda među prvim diferencijama reziduala (Škrabić, 2009; Blundell, Bond i Windmeijer, 2001).

4.5. Testiranje ekonomskog modela

U ovom dijelu diplomskog rada prikazani su rezultati modela korištenih za dokazivanje postavljenih hipoteza.

Model je procijenjen Blundell i Bondovim GMM procjeniteljem u dva koraka, s minimalnim brojem instrumenata za zavisnu i nezavisne varijable. Prema preporukama iz proučene literature Škrabić Perić (2012), korišten je minimalan broj instrumenata zbog otklanjanja mogućnosti povećavanja pristranosti procjenitelja te kako broj instrumenata ne bi prelazio broj jedinica promatranja. Ovaj procjenitelj je nadogradnja dvaju procjenitelja, a pokazao se

boljim u rješavanju situacija u kojima isti pokazuju manjkavosti. Arellano i Bover su Arellanovom i Bondovom procjenitelju dodali jednadžbu u razinama što je omogućilo procjenu utjecaja varijabli neovisnih o vremenu. Nadalje, Blundell i Bond nastavljaju nadogradnju Arellano i Boverovog procjenitelja te stvaraju sustav procjenitelja gdje se istodobno procjenjuje jednadžba u prvim diferencijama i jednadžba u razinama. Procjenitelj u dva koraka koji se pokazao najboljim za ovo istraživanje koristi vrijednost prvih diferencija reziduala iz procjene sustavnog procjenitelja umjesto grešaka relacije. Blundell i Bondov procjenitelj općenito je pogodan za istraživanja u kojima je broj razdoblja relativno malen te u situacijama kada su varijable visokopersistentne.

Početni model:

$$TS_{it} = \mu + \gamma TS_{i,t-1} + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T$$

Gdje je:

- TS_{it} – jedan od odabranih indikatora razvijenosti turističkog sektora zemlje i u razdoblju t (broj noćenja, broj dolazaka i zaposleni u turizmu)
- $TS_{i,t-1}$ – jedan od odabranih indikatora razvijenosti turističkog sektora zemlje i u razdoblju $t-1$
- GDP_{it} – stopa rasta BDP-a po glavi stanovnika u zemlji i u razdoblju t
- INF_{it} – inflacija mjerena indeksom potrošačkih cijena u zemlji i u razdoblju t
- VO_{it} – visoko obrazovanje u zemlji i u razdoblju t (broj upisanih osoba u programe visokog obrazovanja)
- KI_{it} – jedan od odabranih indikatora kvalitete institucija zemlje i u razdoblju t
- μ – konstantni član
- γ – procjenitelj sustava u dva koraka
- $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ – parametri koje treba procijeniti
- α_i – slučajni efekt
- ε_{it} – greška relacije zemlje i u vremenu t

U nastavku rada panel analizom testirat će se ukupno 63 modela. Prvih 27 modela korišteno je za dokazivanje prve hipoteze, a preostalih 36 za ispitivanje druge hipoteze. Modeli se mijenjaju prema zavisnoj varijabli koja predstavlja turistički sektor i prema različitim indikatorima kvalitete institucija.

Jednažbe prve hipoteze:

1. Jednadžba sa zavisnom varijablom turistički dolasci:

$$TDt_{it} = \mu + \gamma TDt_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T$$

Tablica 9: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turističke dolaske

	<i>Model 1</i>	<i>Model 2</i>	<i>Model 3</i>	<i>Model 4</i>
	TDt	TDt	TDt	TDt
L.TDt	0.983***	0.993***	0.989***	0.993***
	(0.00499)	(0.00312)	(0.00210)	(0.00283)
GDPg	203.8***	203.2***	205.0***	204.4***
	(20.36)	(5.166)	(9.778)	(6.674)
INF	38.44	58.16***	37.39*	33.46**
	(26.33)	(14.76)	(20.14)	(15.01)
VO	0.00344***	0.00255***	0.00285***	0.00257***
	(0.000400)	(0.000209)	(0.000144)	(0.000195)
CC	-1491.2***			
	(263.8)			
GE		791.5***		
		(137.9)		
PSAV			-196.0*	
			(106.3)	
RQ				431.5***
				(108.9)
CONS	379.3***	-1532.9***	-552.2***	-1123.9***
	(141.2)	(152.1)	(129.0)	(186.0)
N	242	242	242	242
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26

<i>Sargan</i>	0.1827	0.2673	0.2440	0.2460
<i>M1</i>	0.2824	0.2819	0.2826	0.2821
<i>M2</i>	0.5929	0.6124	0.6000	0.6019

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 10: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turističke dolaske (nastavak)

	<i>Model 5</i>	<i>Model 6</i>	<i>Model 7</i>	<i>Model 8</i>	<i>Model 9</i>
	TDt	TDt	TDt	TDt	TDt
L.TDt	0.972***	0.983***	0.992***	0.992***	0.982***
	(0.00337)	(0.00359)	(0.00285)	(0.00251)	(0.00282)
GDPg	202.0***	213.6***	209.4***	208.1***	205.0***
	(22.52)	(19.44)	(6.742)	(14.84)	(8.698)
INF	25.16	25.80	32.00**	31.99*	28.28
	(27.61)	(24.89)	(15.22)	(17.16)	(17.25)
VO	0.00408***	0.00333***	0.00264***	0.00271***	0.00322***
	(0.000298)	(0.000266)	(0.000187)	(0.000159)	(0.000188)
RL	-3896.0***				
	(411.4)				
VA		-3154.7***			
		(493.0)			
INQ			30.81***		
			(4.936)		
CULC				59.01***	
				(15.96)	
PAGS					-318.6***
					(14.28)
CONS	3096.0***	2577.6***	-1741.9***	-2461.7***	3287.0***
	(401.1)	(404.3)	(219.5)	(444.3)	(178.8)
N	242	242	242	242	242
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.1200	0.1582	0.2269	0.2311	0.2436
<i>M1</i>	0.2809	0.2827	0.2820	0.2820	0.2844
<i>M2</i>	0.6337	0.5966	0.5993	0.6017	0.5788

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Rezultati prvih 9 modela koji prikazuju utjecaj kvalitete institucija na turističke dolaske prikazani su u tablici 9 i tablici 10. Prema prikazanim rezultatima, može se zaključiti da su *lagirana varijabla turistički dolasci, stopa rasta BDP-a po stanovniku te visoko obrazovanje* tj. kontrolne varijable statistički značajne u svakom modelu pri razini signifikantnosti od 1%. U svim modelima spomenute varijable imaju pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu. Primjetno je kako je *inflacija* uglavnom statistički neznačajna. U slučajevima kada je ipak značajna, očito je kako postoje oscilacije u razinama signifikantnosti.

Što se tiče ostalih nezavisnih varijabli, gotovo sve su statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1%, a razlikuju se po predznaku. Jedina varijabla koja se ističe je *politička stabilnost i odsutnost nasilja*, a statistički je značajna pri razini signifikantnosti od 10%. Varijable *kontrola korupcije, politička stabilnost i odsutnost nasilja, vladavina prava, građanske slobode i odgovornost te javna odgovornost i stabilnost vlade* imaju negativan utjecaj na zavisnu varijablu. Suprotno tome, *djelotvornost vlade, regulatorna kvaliteta te ICRG pokazatelji kvalitete institucija i kulturnih napetosti* djeluju pozitivno na zavisnu varijablu.

Na dnu tablica su prikazani rezultati Sarganovog te m_1 i m_2 testa. P-vrijednost Sarganovog testa je veća od 0.05 za svaki model što u konačnici potvrđuje valjanost izabranih instrumenata. Također, rezultati m_1 i m_2 testa sugeriraju da ne postoji problem autokorelacije prvog i drugog reda.

2. Jednadžba sa zavisnom varijablom turistička noćenja:

$$TNt_{it} = \mu + \gamma TNt_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = \dots, T$$

Tablica 11: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turistička noćenja

	<i>Model 10</i>	<i>Model 11</i>	<i>Model 12</i>	<i>Model 13</i>
	TNt	TNt	TNt	TNt
L.TNt	0.901***	0.910***	0.930***	0.927***
	(0.00421)	(0.00363)	(0.00398)	(0.00468)
GDPg	609.4***	604.5***	565.2***	629.8***
	(26.61)	(27.08)	(26.12)	(59.19)
INF	20.86	104.1***	38.90	69.15*
	(45.68)	(21.15)	(29.63)	(40.98)
VO	0.0248***	0.0230***	0.0225***	0.0210***
	(0.000929)	(0.000865)	(0.000733)	(0.00121)
CC	-347.9			
	(307.7)			
GE		3817.6***		
		(356.2)		
PSAV			11570.8***	
			(399.7)	
RQ				16626.8***
				(815.5)
CONS	-4700.8***	-8746.6***	-14603.6***	-23406.9***
	(430.9)	(474.3)	(308.7)	(1055.7)
N	245	245	245	245
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.1727	0.2073	0.1520	0.2149
<i>M1</i>	0.2671	0.2675	0.2603	0.2650
<i>M2</i>	0.1760	0.1685	0.1854	0.1329

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 12: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja (nastavak)

	<i>Model 14</i>	<i>Model 15</i>	<i>Model 16</i>	<i>Model 17</i>	<i>Model 18</i>
	TNt	TNt	TNt	TNt	TNt
L.TNt	0.919***	0.906***	0.904***	0.899***	0.903***
	(0.00497)	(0.00381)	(0.00348)	(0.00375)	(0.00346)
GDPg	563.8***	619.7***	533.5***	600.7***	618.5***
	(29.76)	(38.57)	(40.77)	(30.01)	(38.90)

INF	147.8***	74.10**	261.2***	54.09	31.60
	(33.15)	(35.54)	(50.70)	(37.75)	(37.37)
VO	0.0215***	0.0239***	0.0246***	0.0251***	0.0247***
	(0.00110)	(0.000789)	(0.000651)	(0.000769)	(0.000715)
RL	7608.0***				
	(606.6)				
VA		6017.6***			
		(1260.2)			
INQ			787.1***		
			(32.41)		
CULC				-199.5**	
				(80.24)	
PAGS					419.2***
					(66.26)
CONS	-12614.1***	-11305.0***	-32519.5***	702.4	-10579.4***
	(643.3)	(1301.7)	(1095.2)	(2552.0)	(1050.2)
N	245	245	245	245	245
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.1915	0.2657	0.2500	0.1441	0.1578
<i>M1</i>	0.2678	0.2661	0.2703	0.2673	0.2639
<i>M2</i>	0.1740	0.1728	0.1777	0.1785	0.1557

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablice 11 i 12 prikazuju rezultate idućih 9 modela kojima se želi istražiti poveznica između kvalitete institucija i broja noćenja ostvarenih u turističkim smještajnim objektima.

Dobiveni rezultati ukazuju na to da su skoro sve kontrolne varijable statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1% te imaju pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu. Inflacija se pokazala statistički značajna tek u nekoliko modela, a pri razinama signifikantnosti od 1% i 5%. Može se reći kako su rezultati kontrolnih varijabli za turistička noćenja slični onima za turističke dolaske.

Preostale nezavisne varijable su uglavnom sve značajne pri razini signifikantnosti od 1%, osim varijable *kontrola korupcije* čije je djelovanje statistički neznačajno kada je riječ o broju

noćenja. Sve varijable osim *pokazatelja kulturnih napetosti*, koja je značajna pri razini signifikantnosti od 5%, imaju pozitivan predznak.

Rezultati Sarganovog testa i testa autokorelacije reziduala pokazuju kako su sve odabrane varijable valjane te da u modelu ne postoji problem endogenosti. Također, može se zaključiti da su sve procjene parametara konzistentne.

3. Jednadžba sa zavisnom varijablom broj zaposlenih u turističkom sektoru:

$$ZAP_{it} = \mu + \gamma ZAP_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 CPI_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T$$

Tablica 13: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na broj zaposlenih u turističkom sektoru

	<i>Model 19</i>	<i>Model 20</i>	<i>Model 21</i>	<i>Model 22</i>
	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP
L.D_ZAP	0.324***	0.340***	0.335***	0.337***
	(0.00536)	(0.00375)	(0.00642)	(0.00645)
GDPg	9.962***	12.30***	13.74***	11.14***
	(2.696)	(2.260)	(2.133)	(1.659)
INF	-8.568***	-9.217***	-8.621***	-7.674***
	(1.403)	(1.613)	(1.309)	(1.183)
VO	0.0000330***	0.0000230***	0.0000250***	0.0000274***
	(0.00000733)	(0.00000411)	(0.00000229)	(0.00000288)
CC	-81.42***			
	(7.630)			
GE		-52.00***		
		(4.535)		
PSAV			49.66***	
			(7.496)	
RQ				-108.5***
				(9.143)
CONS	87.81***	66.44***	-41.00***	125.9***
	(10.31)	(5.376)	(6.164)	(10.54)
N	225	225	225	225
<i>Broj instrumenata</i>	21	21	21	21

<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.3784	0.3530	0.2531	0.5031
<i>M1</i>	0.0671	0.0640	0.0586	0.0702
<i>M2</i>	0.2903	0.2912	0.3157	0.2811

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 14: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na broj zaposlenih u turističkom sektoru (nastavak)

	<i>Model 23</i>	<i>Model 24</i>	<i>Model 25</i>	<i>Model 26</i>	<i>Model 27</i>
	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP
L.D_ZAP	0.335***	0.341***	0.344***	0.336***	0.341***
	(0.00479)	(0.00628)	(0.0105)	(0.00705)	(0.00529)
GDPg	11.57***	12.77***	12.37***	13.39***	12.77***
	(2.185)	(2.179)	(2.637)	(1.741)	(2.562)
INF	-8.503***	-8.687***	-8.444***	-8.763***	-8.118***
	(1.372)	(0.881)	(1.044)	(1.352)	(1.295)
VO	0.0000223***	0.0000258***	0.0000199***	0.0000229***	0.0000186***
	(0.00000487)	(0.00000389)	(0.00000271)	(0.00000286)	(0.00000280)
RL	-57.23***				
	(6.780)				
VA		-68.30***			
		(15.03)			
INQ			-1.751*		
			(0.999)		
CULC				7.005***	
				(1.807)	
PAGS					5.395***
					(1.546)
CONS	74.01***	75.64***	65.18*	-206.6***	-64.88***
	(7.115)	(14.22)	(37.09)	(54.53)	(21.23)
N	225	225	225	225	225
<i>Broj instrumenata</i>	21	21	21	21	21
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.3808	0.2896	0.3342	0.2850	0.1948
<i>M1</i>	0.0628	0.0634	0.0621	0.0616	0.0643

M2	0.2985	0.2919	0.2897	0.2933	0.3045
----	--------	--------	--------	--------	--------

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablice 13 i 14 prikazuju rezultate modela kojima se dokazuje utjecaj institucionalnog okruženja na broj zaposlenih u turističkom sektoru.

Odabrani modeli pokazuju pozitivno djelovanje i statističku značajnost kontrolnih varijabli pri razini signifikantnosti od 1%. Primjetno je kako je u ovim modelima ipak značajna *inflacija*, ali uz negativno djelovanje na broj zaposlenih u turističkom sektoru.

Kada je riječ o institucionalnom okruženju, svi su pokazatelji statistički značajni pri razini signifikantnosti od 1%. *Kontrola korupcije, djelotvornost vlade, regulatorna kvaliteta, vladavina prava, građanske slobode i odgovornost te pokazatelj javne odgovornosti i stabilnosti* imaju negativan utjecaj na broj zaposlenih osoba u turizmu. Pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu primjetan je kod varijabli *politička stabilnost i odsutnost nasilja, kvaliteta institucija te kulturne napetosti*.

Rezultati Sarganovog testa prikazuju p-vrijednost veću od 0,05 te je još jednom potvrđena valjanost korištenih instrumenata. Isto tako, rezultati m_1 i m_2 testova koje ukazuju na nepostojanje problema autokorelacije prvog i drugog reda.

Jednadžbe druge hipoteze:

1. Jednadžbe sa zavisnom varijablom turistički dolasci:

Iduće tablice prikazuju rezultate modela kojima se dokazivao utjecaj institucionalnog okruženja na turističke dolaske stranih i domaćih turista.

1.1. Jednadžba sa zavisnom varijablom turistički dolasci domaćih turista:

$$TDD_{it} = \mu + \gamma TDD_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = \dots, T$$

Tablica 15: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske domaćih turista

	<i>Model 28</i>	<i>Model 29</i>	<i>Model 30</i>	<i>Model 31</i>
	TDd	TDd	TDd	TDd
L.TDd	0.938*** (0.00151)	0.938*** (0.00228)	0.942*** (0.000644)	0.940*** (0.000922)
GDPg	102.2*** (6.268)	103.3*** (4.258)	108.3*** (3.296)	108.1*** (4.007)
INF	-52.13*** (13.10)	-48.01*** (10.69)	-64.57*** (3.762)	-61.45*** (7.474)
VO	0.00372*** (0.0000642)	0.00375*** (0.000110)	0.00377*** (0.0000517)	0.00375*** (0.0000687)
CC	1029.7*** (64.73)			
GE		1148.5*** (91.10)		
PSAV			95.78*** (36.25)	
RQ				1008.8*** (47.56)
CONS	-1664.5*** (99.25)	-2026.4*** (161.0)	-918.9*** (91.99)	-1974.9*** (124.7)
N	243	243	243	243
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.3725	0.3190	0.2262	0.2212
<i>M1</i>	0.3201	0.3180	0.3171	0.3182
<i>M2</i>	0.4765	0.5008	0.4781	0.4855

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 16: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske domaćih turista (nastavak)

	<i>Model 32</i>	<i>Model 33</i>	<i>Model 34</i>	<i>Model 35</i>	<i>Model 36</i>
	TDd	TDd	TDd	TDd	TDd
L.TDd	0.941***	0.940***	0.942***	0.943***	0.938***

	(0.000730)	(0.000822)	(0.000669)	(0.00163)	(0.00103)
GDPg	111.4***	109.0***	108.2***	107.7***	106.8***
	(2.768)	(3.519)	(3.582)	(4.044)	(2.465)
INF	-64.57***	-62.62***	-50.94***	-49.44***	-66.96***
	(3.047)	(3.196)	(6.507)	(7.834)	(3.649)
VO	0.00379***	0.00393***	0.00365***	0.00381***	0.00391***
	(0.0000561)	(0.0000749)	(0.0000434)	(0.0000764)	(0.0000585)
RL	-69.10**				
	(34.68)				
VA		-1223.9***			
		(113.7)			
INQ			101.4***		
			(1.901)		
CULC				154.0***	
				(11.12)	
PAGS					-127.4***
					(4.628)
CONS	-800.0***	354.7*	-4308.7***	-5447.1***	726.8***
	(88.14)	(210.7)	(121.8)	(394.2)	(102.0)
N	243	243	243	243	243
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.1875	0.1474	0.1580	0.2267	0.1864
<i>M1</i>	0.3173	0.3183	0.3167	0.3168	0.3183
<i>M2</i>	0.4800	0.4799	0.4705	0.4806	0.4714

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

U tablicama 15 i 16 prikazani su rezultati analize utjecaja kvalitete institucija na broj dolazaka domaćih turista.

Prikazani rezultati modela 28 do 36 su također slični prethodnim modelima kada je riječ o kontrolnim varijablama. Skoro sve prethodno spomenute kontrolne varijable su statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1% te imaju pozitivan utjecaj na dolaske domaćih turista. Povećanje razine *inflacije* u zemljama smanjuje broj dolazaka domaćih turista.

Svi pokazatelji kvalitete institucija su statistički značajni pri razini signifikantnosti, osim *vladavine prava* koja je statistički značajna pri razini signifikantnosti od 5%. Prema dobivenim rezultatima, pokazatelji *vladavina prava*, *građanske slobode i odgovornost* te *javna odgovornost i stabilnost vlade* imaju negativan utjecaj na turističke dolaske domaćih turista.

Rezultati Sarganovog testa, kao i rezultati m_1 i m_2 testova, prikazani su na dnu navedenih odgovarajućih tablica. Kao i kod prethodnih modela, dokazano je da su svi korišteni instrumenti valjani, da ne postoji problem endogenosti te da su procijenjeni parametri konzistentni.

1.2. *Jednadžba sa zavisnom varijablom turistički dolasci stranih turista:*

$$TDs_{it} = \mu + \gamma TDs_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = \dots, T$$

Tablica 17: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske stranih turista

	<i>Model 37</i>	<i>Model 38</i>	<i>Model 39</i>	<i>Model 40</i>
	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs
L.D_TDs	0.0221***	0.0220***	-0.0152***	0.0375***
	(0.00777)	(0.00550)	(0.00538)	(0.00824)
GDPg	101.5***	100.3***	91.00***	99.55***
	(10.51)	(5.905)	(8.714)	(11.87)
INF	54.94***	61.24***	57.50***	59.72***
	(14.36)	(15.21)	(8.146)	(13.38)
VO	0.00131***	0.00133***	0.00175***	0.00146***
	(0.0000770)	(0.0000516)	(0.0000485)	(0.0000584)
CC	687.8***			
	(230.6)			
GE		1070.1***		
		(122.5)		
PSAV			854.5***	
			(144.3)	
RQ				1441.7***

				(302.1)
CONS	-1059.9***	-1550.5***	-1337.7***	-2207.8***
	(320.3)	(177.8)	(120.1)	(298.6)
<i>N</i>	218	218	218	218
<i>Broj instrumenata</i>	21	21	21	21
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.1462	0.1410	0.1614	0.0929
<i>M1</i>	0.1349	0.1356	0.1284	0.1260
<i>M2</i>	0.3739	0.3886	0.3649	0.3616

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 18: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske stranih turista (nastavak)

	<i>Model 41</i>	<i>Model 42</i>	<i>Model 43</i>	<i>Model 44</i>	<i>Model 45</i>
	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs
L_D_TDs	0.0273***	0.0310***	0.0170***	0.00958*	0.0106*
	(0.00726)	(0.00660)	(0.00487)	(0.00557)	(0.00553)
GDPg	73.44***	95.96***	87.11***	85.06***	79.58***
	(14.85)	(11.16)	(6.653)	(10.83)	(9.948)
INF	40.46**	59.30***	61.17***	60.57***	48.25***
	(17.45)	(16.35)	(7.687)	(11.66)	(14.37)
VO	0.00116***	0.00126***	0.00145***	0.00165***	0.00148***
	(0.0000868)	(0.000108)	(0.0000322)	(0.0000996)	(0.0000578)
RL	987.6***				
	(269.6)				
VA		1798.9***			
		(532.2)			
INQ			23.74**		
			(10.42)		
CULC				142.0***	
				(24.85)	
PAGS					113.2***
					(17.96)
CONS	-1281.2***	-2352.8***	-1365.5***	-4828.6***	-1954.3***
	(392.9)	(507.8)	(360.7)	(819.1)	(286.1)
<i>N</i>	218	218	218	218	218

<i>Broj instrumenata</i>	21	21	21	21	21
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.2252	0.1629	0.1214	0.1281	0.1604
<i>M1</i>	0.1443	0.1365	0.1378	0.1389	0.1291
<i>M2</i>	0.3560	0.3572	0.3690	0.3815	0.3582

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Rezultati analize za turističke dolaske stranih turista prikazanih u tablicama 17 i 18 su nešto drugačiji nego u slučaju domaćih turista.

Primjerice, sve kontrolne varijable su statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1% te djeluju pozitivno na zavisnu varijablu, čak i *inflacija* koja je bila statistički neznačajna ili negativnog predznaka.

Sve varijable koje predstavljaju institucionalno okruženje su statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1% te imaju pozitivan utjecaj na turističke dolaske stranih turista.

Rezultati Sarganovog testa, kao i rezultati m_1 i m_2 testova, prikazani su na dnu navedenih odgovarajućih tablica.

2. Jednadžbe sa zavisnom varijablom turistička noćenja (domaći i strani):

Naredne tablice prikazuju rezultate analize u pokušaju dokazivanja druge hipoteze, specifično utjecaja kvalitete institucija na turistička noćenja domaćih i stranih turista.

2.1. Jednadžba sa zavisnom varijablom turistička noćenja domaćih turista:

$$TNd_{it} = \mu + \gamma TNd_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = \dots, T$$

Tablica 19: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja domaćih turista

	<i>Model 46</i>	<i>Model 47</i>	<i>Model 48</i>	<i>Model 49</i>
--	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

	TNd	TNd	TNd	TNd
L.TNd	0.897***	0.901***	0.899***	0.921***
	(0.00208)	(0.00206)	(0.000914)	(0.00286)
GDPg	125.0***	114.7***	134.9***	101.9***
	(9.776)	(16.22)	(11.44)	(11.18)
INF	88.14***	107.5***	136.5***	126.8***
	(23.09)	(28.86)	(21.05)	(24.34)
VO	0.0131***	0.0126***	0.0132***	0.0108***
	(0.000288)	(0.000297)	(0.000179)	(0.000455)
CC	2417.4***			
	(147.4)			
GE		3850.2***		
		(222.1)		
PSAV			1529.4***	
			(76.79)	
RQ				9355.6***
				(341.2)
CONS	-4974.9***	-6602.0***	-3893.3***	-12918.3***
	(334.1)	(449.5)	(278.0)	(703.4)
<i>N</i>	245	245	245	245
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.2635	0.1765	0.2283	0.1407
<i>M1</i>	0.3120	0.3114	0.3125	0.3120
<i>M2</i>	0.2026	0.1828	0.2218	0.1604

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 20: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja domaćih turista (nastavak)

	<i>Model 50</i>	<i>Model 51</i>	<i>Model 52</i>	<i>Model 53</i>	<i>Model 54</i>
	TNd	TNd	TNd	TNd	TNd
L.TNd	0.902***	0.906***	0.930***	0.901***	0.917***
	(0.00209)	(0.00105)	(0.00275)	(0.00200)	(0.00118)
GDPg	104.3***	142.4***	95.60***	112.4***	176.7***
	(11.42)	(14.59)	(13.71)	(17.87)	(13.61)
INF	86.54***	90.66***	256.1***	144.5***	130.0***

	(20.14)	(28.48)	(32.04)	(19.94)	(24.20)
VO	0.0129***	0.0121***	0.00934***	0.0128***	0.0114***
	(0.000255)	(0.000242)	(0.000298)	(0.000195)	(0.000191)
RL	6136.6***				
	(184.4)				
VA		7442.1***			
		(339.7)			
INQ			824.2***		
			(18.00)		
CULC				110.6**	
				(45.26)	
PAGS					1020.7***
					(12.94)
CONS	-9562.5***	-10476.9***	-30381.6***	-5788.6***	-15471.4***
	(236.8)	(368.6)	(637.7)	(1472.8)	(292.8)
<i>N</i>	245	245	245	245	245
<i>Broj instrumenata</i>	23	23	23	23	23
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.2046	0.1953	0.2058	0.2417	0.1770
<i>M1</i>	0.3117	0.3108	0.3063	0.3110	0.3013
<i>M2</i>	0.2208	0.2230	0.1988	0.2166	0.2168

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Modeli prikazani u tablici 19 i tablici 20 daju pregled utjecaja odabranih nezavisnih varijabli na kretanja turističkih noćenja domaćih turista.

Kontrolne varijable su sve statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1% te djeluju pozitivno na zavisnu varijablu.

Još jednom je potvrđena značajnost varijabli institucionalnog okruženja pri razini signifikantnosti od 1%. Pokazatelj *kulturnih napetosti* je jedini koji je statistički značajan pri razini od 5%.

Rezultati Sarganovog testa, kao i rezultati m_1 i m_2 testova, prikazani su na dnu navedenih odgovarajućih tablica. Kao i kod prethodnih modela, sugeriraju kako su sve odabrane

varijable valjane, da u modelu ne postoji problem endogenosti te da su procjene parametara konzistentne

2.2. Jednadžba sa zavisnom varijablom turistička noćenja stranih turista:

$$TNS_{it} = \mu + \gamma TNS_{i,t-1} + \beta_1 GDPg_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 VO_{it} + \beta_4 KI_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N, t = \dots, T$$

Tablica 21: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja stranih turista

	<i>Model 55</i>	<i>Model 56</i>	<i>Model 57</i>	<i>Model 58</i>
	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs
L_D_TNs	0.176***	0.197***	0.159***	0.213***
	(0.00527)	(0.00480)	(0.00756)	(0.00635)
GDPg	122.8***	107.8***	121.7***	88.25***
	(14.76)	(12.09)	(10.42)	(13.94)
INF	68.57**	69.10*	94.35**	26.05
	(32.79)	(38.16)	(40.94)	(32.56)
VO	0.00530***	0.00486***	0.00660***	0.00513***
	(0.000155)	(0.000205)	(0.000191)	(0.000402)
CC	917.8***			
	(116.7)			
GE		4223.2***		
		(388.0)		
PSAV			4038.0***	
			(357.0)	
RQ				6420.0***
				(608.7)
CONS	-2651.4***	-5990.8***	-5694.1***	-8922.6***
	(186.8)	(502.7)	(293.7)	(562.2)
N	222	222	222	222
<i>Broj instrumenata</i>	21	21	21	21
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.3098	0.2583	0.0767	0.1647
<i>M1</i>	0.0302	0.0299	0.0308	0.0290
<i>M2</i>	0.5745	0.5859	0.5840	0.6025

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Tablica 22: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja stranih turista (nastavak)

	<i>Model 59</i>	<i>Model 60</i>	<i>Model 61</i>	<i>Model 62</i>	<i>Model 63</i>
	TNs	TNs	TNs	TNs	TNs
L.TNs	0.203***	0.213***	0.212***	0.192***	0.172***
	(0.00484)	(0.00580)	(0.00506)	(0.00786)	(0.00626)
GDPg	91.14***	105.1***	52.42***	104.0***	112.2***
	(11.43)	(14.21)	(10.49)	(18.05)	(14.27)
INF	81.66***	53.00	40.08	-14.20	69.74
	(30.14)	(35.85)	(33.78)	(50.33)	(55.77)
VO	0.00467***	0.00464***	0.00549***	0.00493***	0.00540***
	(0.000330)	(0.000398)	(0.000209)	(0.000222)	(0.000151)
RL	4957.3***				
	(335.5)				
VA		9023.1***			
		(762.9)			
INQ			293.5***		
			(36.79)		
CULC				-232.8**	
				(93.86)	
PAGS					816.0***
					(52.90)
CONS	-6919.3***	-11392.1***	-11842.2***	5823.8*	-12095.1***
	(449.8)	(699.9)	(1140.8)	(3055.4)	(811.7)
<i>N</i>	222	222	222	222	222
<i>Broj instrumenata</i>	21	21	21	21	21
<i>Broj zemalja</i>	26	26	26	26	26
<i>Sargan</i>	0.0890	0.2543	0.3785	0.7462	0.1326
<i>M1</i>	0.0327	0.0323	0.0286	0.0253	0.0388
<i>M2</i>	0.6772	0.0323	0.6558	0.6870	0.4628

*, **, *** označava statističku značajnost na razini 10%, 5% i 1%

Izvor: Izrada autora

Posljednje dvije tablice daju pregled rezultata za testiranje utjecaja institucionalnog okruženja na turistička noćenja stranih turista. Iz prikazanih rezultata se može zaključiti kako ne postoje veće razlike u utjecaju varijabli na noćenja domaćih i stranih turista.

Uočava se kako su sve kontrolne varijable većinski statistički značajne pri razini signifikantnosti od 1%, dok *inflacija* generalno nije statistički značajna.

Sve navedene varijable institucionalnog okruženja djeluju pozitivno i statistički značajno pri razini signifikantnosti od 1%, osim varijable *kulturne napetosti* koja je statistički značajna pri razini od 5% te djeluje negativno na zavisnu varijablu.

Rezultati Sarganovog testa, kao i rezultati m_1 i m_2 testova, prikazani su na dnu navedenih odgovarajućih tablica. P-vrijednost Sarganovog testa sugerira kako su svi instrumenti validni. Rezultati m_1 i m_2 testova također potvrđuju nepostojanje problema autokorelacije prvog i drugog reda, kao i da nema pogreške specifikacije.

4.6. Analiza rezultata i osvrt na hipoteze

U ovom dijelu rada će se interpretirati rezultati provedene panel analize, a u svrhu potvrđivanja postavljenih istraživačkih hipoteza.

Prvom istraživačkom hipotezom se pretpostavlja da institucije imaju značajan utjecaj na turizam. Za ispitivanje prve hipoteze formirano je 27 modela, a sumirani utjecaj statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli prikazan je u tablici 23.

Tablica 23: Smjer utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli za modele od 1 do 27

<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj ukupnih turističkih dolazaka</i>									
<i>Model</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
	TDt	TDt	TDt	TDt	TDt	TDt	TDt	TDt	TDt
L.TDt	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF		+	+	+			+	+	
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+

CC	-								
GE		+							
PSAV			-						
RQ				+					
RL					-				
VA						-			
INQ							+		
CULC								+	
PAGS									-
<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj ukupnih turističkih noćenja</i>									
<i>Model</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>	<i>16</i>	<i>17</i>	<i>18</i>
	TNt	TNt	TNt	TNt	TNt	TNt	TNt	TNt	TNt
L.TNt	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF		+		+	+	+	+		
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+
CC									
GE		+							
PSAV			+						
RQ				+					
RL					+				
VA						+			
INQ							+		
CULC								-	
PAGS									+
<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj zaposlenih u turističkom sektoru</i>									
<i>Model</i>	<i>19</i>	<i>20</i>	<i>21</i>	<i>22</i>	<i>23</i>	<i>24</i>	<i>25</i>	<i>26</i>	<i>27</i>
	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP	D_ZAP
L.D_ZAP	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+
CC	-								
GE		-							
PSAV			+						
RQ				-					
RL					-				
VA						-			
INQ							-		

CULC									+	
PAGS										+

Izvor: Izrada autora

Prva kontrolna varijabla *rast BDP-a po stanovniku* se u prvih 27 modela pokazala statistički značajnom uz pozitivan utjecaj na broj turističkih dolazaka i noćenja te na broj zaposlenih osoba u turizmu. Dobiveni rezultati su u skladu s pretpostavkama utemeljenim na osnovu opisanih istraživanja iz uvodnog dijela rada. Rast BDP-a utječe na podizanje kvalitete života i poticanje investicija u gospodarstvu. Pojava novih proizvoda i infrastrukture ujedno privlači turiste, ali i potiče otvaranje novih radnih mjesta.

Iduća kontrolna varijabla je inflacija koja je u različitim modelima pokazala nekonzistentnosti u vidu statističke značajnosti. Razlog ovakvih rezultata se prema Škrabić Perić et al. (2021) može objasniti niskim razinama inflacije kao i njenim minimalnim razlikama između zemalja Europske unije. Inflacija se pokazala kao statistički značajna za broj zaposlenih u turizmu gdje ima negativan utjecaj. S rastom stope inflacije dolazi do podizanja proizvodnih troškova. U nastojanju da se minimiziraju ukupni troškovi, poduzeća biraju opciju smanjivanja broja zaposlenika. Zbog smanjivanja troškova u turističkom sektoru nerijetko dolazi i do zapošljavanja radne snage koja pretežno dolazi van Europske unije, stoga je logičan i pozitivan utjecaj smanjenja *kulturnog rizika*.

Visoko obrazovanje se pokazalo statistički značajno pri razini signifikantnosti od 1% te utječe na rast svih zavisnih varijabli što je u skladu s početnim pretpostavkama o vezi između kvalitetnog turističkog sadržaja i povećanja broja turista. Prema Smeral (1998) konkurentnost turističke destinacije uvelike ovisi o njenoj raznolikosti, stupnju specijalizacije, kvaliteti dobavljača te operativnim mrežama. Takav dugoročan razvoj može se postići isključivo konstantnim ulaganjem i uključivanjem populacije u programe visokog obrazovanja, a posebice onog koji se tiče područja turističke djelatnosti.

Rezultati analize za područje kvalitete institucija su raznoliki u vidu utjecaja na zavisne varijable dok je za gotovo sve pokazatelje potvrđena statistička značajnost. Analizom je potvrđeno kako sastavnice kvalitete institucija imaju značajan utjecaj na broj turističkih dolazaka. Prema WGI bazi varijable *djelotvornost vlade* i *regulatorna kvaliteta* imaju pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu. Poboljšanje razine kontrole korupcije u ovom slučaju smanjuje broj turističkih dolazaka, a moguće objašnjenje za to dali su Yap i Saha (2013).

Naime, u njihovom istraživanju korupcija pozitivno utječe na broj turističkih dolazaka. Taj nesrazmjer objašnjavaju prisutnošću kulturne i prirodne baštine te podmićivanjem državnih službenika u svrhe pribavljanja viza i raznih dozvola. Nadalje, korupcija ponekad može potaknuti rast u gospodarstvu i turizmu jer služi za postizanje viših ciljeva, primjerice može potaknuti investicije u turizmu te razvoj infrastrukture potrebne za turistički sektor. Pokazatelji iz ICRG baze upućuju na to da se broj turističkih dolazaka povećava u slučaju povećanja *kvalitete institucija* te smanjenja rizika od *kulturnih napetosti*.

Kod promatrane varijable turističkih noćenja primjetno je kako viša razina kvalitete institucija utječe na povećanje broja noćenja. Jedina varijabla koja se ističe je pokazatelj rizika od potencijalnih *kulturnih napetosti* koji je negativnog predznaka. U ovom slučaju se izdvaja i *kontrola korupcije* koja je statistički neznčajna što ukazuje na to da razina korupcije nije presudna za odluku o broju noćenja.

Uočeno je kako institucionalno okruženje ima pretežno negativan utjecaj na broj zaposlenih u turizmu, osim *političke stabilnosti i odsutnosti nasilja* i pokazatelja *kulturnih napetosti* te *javne odgovornosti i stabilnosti vlade*. Potencijalni razlog takvog ishoda je taj da se zemlje s nižim stupnjem kvalitete institucija obično previše oslanjaju na turizam kao na izvor prihoda pa sukladno tome iziskuju više radne snage u tom području. Zemlje s izraženim visokim stupnjem kvalitete institucija generalno u gospodarstvu imaju zastupljen manji udio turizma u odnosu na druge sektore. Kao što je naglašeno u gore navedenom paragrafu, radna snaga u turizmu često dolazi iz različitih krajeva svijeta te iz različitih kulturoloških okruženja. Zbog toga je važno da odabrana država rada potiče multikulturalnost te da ne postoje značajnije vjerske i etničke napetosti. Također je iznimno bitno da je zemlja politički stabilna, bez izvjesnih političkih prijetnji koje mogu poljuljati gospodarstvo.

Sumirano, može se zaključiti da je pozitivan utjecaj varijabli kvalitete institucija izraženiji kod turističkih noćenja nego turističkih dolazaka. Kod broja zaposlenih osoba u turizmu očigledan je njihov pretežno negativan utjecaj. Uzimajući u obzir sve predočene rezultate, može se potvrditi utjecaj kvalitete institucija na turizam te se prihvaća prva hipoteza.

Drugom istraživačkom hipotezom pretpostavlja se kako pojedini segmenti kvalitete institucija mogu imati različit utjecaj na odrednice domaćeg i stranog turizma. U cilju potvrđivanja druge hipoteze formirano je ukupno 36 modela. Sumirani rezultati smjera

utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli prikazani su u tablicama 24 i 25.

Tablica 24: Smjer utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli za modele od 28 do 45

<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj domaćih turističkih dolazaka</i>									
<i>Model</i>	<i>28</i>	<i>29</i>	<i>30</i>	<i>31</i>	<i>32</i>	<i>33</i>	<i>34</i>	<i>35</i>	<i>36</i>
	TDd	TDd	TDd	TDd	TDd	TDd	TDd	TDd	TDd
L.TDd	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+
CC	+								
GE		+							
PSAV			+						
RQ				+					
RL					-				
VA						-			
INQ							+		
CULC								+	
PAGS									-
<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj stranih turističkih dolazaka</i>									
<i>Model</i>	<i>37</i>	<i>38</i>	<i>39</i>	<i>40</i>	<i>41</i>	<i>42</i>	<i>43</i>	<i>44</i>	<i>45</i>
	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs	D_TDs
L.D_TDs	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF	+	+	+	+	+	+	+	+	+
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+
CC	+								
GE		+							
PSAV			+						
RQ				+					
RL					+				
VA						+			
INQ							+		
CULC								+	
PAGS									+

Izvor: Izrada autora

Varijable *rast BDP-a po stanovniku* i *visoko obrazovanje* su imale pozitivan utjecaj na rast broja stranih i domaćih turističkih dolazaka. *Inflacija* je pokazala negativan utjecaj na broj domaćih turističkih dolazaka, dok je otkriven pozitivan utjecaj na dolazak stranih turista. Negativan utjecaj inflacije na domaći turizam se može objasniti podizanjem troškova transporta i potrošačke košarice kako za turističke aktivnosti, tako i za svakodnevni život. Tako se javlja i smanjenje raspoloživog dohotka koje bi se moglo iskoristiti za turističke aktivnosti. Strani turisti nisu pogođeni inflacijom u destinaciji na isti način kao i domaći, iako ona zasigurno povećava i njihove troškove. *Inflacija* je također česta pojava u turističkim destinacijama, a može se javiti zbog povećanog priljeva novca uzrokovanog stranom turističkom potrošnjom koja posljedično jača kupovnu moć stanovnika. Pojačana kupovna moć podiže potražnju za raznovrsnim dobrima ponuđenim na tržištu pa se sukladno teoriji ponude i potražnje reguliraju cijene. Turističke brojke se nerijetko i povećavaju bez obzira na godišnje podizanje cijena, a najvjerojatnije zbog trendova na tržištu.

Pokazatelji kvalitete institucija iz obje baze djeluju pozitivno na broj stranih turističkih dolazaka što znači da je stranim turistima izrazito važno sigurnosno stanje države i politička stabilnost. Kod domaćih turista se mogu primijetiti razlike u utjecaju institucija na turizam gdje *vladavina prava, građanske slobode i odgovornost* te pokazatelj *javne odgovornosti i stabilnosti vlade* imaju negativan utjecaj na broj dolazaka. Takvi rezultati analize upućuju na to da su domaći turisti preferirali lokacije na kojima spomenuti pokazatelji imaju silazan trend, uz potencijalno objašnjenje prema Simonescu (2021) da turisti cijene više turistički potencijal.

Tablica 25: Smjer utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli za modele od 46 do 63

<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj domaćih turističkih noćenja</i>									
<i>Model</i>	<i>46</i>	<i>47</i>	<i>48</i>	<i>49</i>	<i>50</i>	<i>51</i>	<i>52</i>	<i>53</i>	<i>54</i>
	TND	TNd	TNd	TNd	TNd	TNd	TNd	TNd	TNd
L.TNd	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF	+	+	+	+	+	+	+	+	+
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+

CC	+								
GE		+							
PSAV			+						
RQ				+					
RL					+				
VA						+			
INQ							+		
CULC								+	
PAGS									+
<i>Utjecaj pokazatelja kvalitete institucija na broj stranih turističkih noćenja</i>									
<i>Model</i>	<i>55</i>	<i>56</i>	<i>57</i>	<i>58</i>	<i>59</i>	<i>60</i>	<i>61</i>	<i>62</i>	<i>63</i>
	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs	D_TNs
L.D_TNs	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GDPg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
INF	+	+	+		+				
VO	+	+	+	+	+	+	+	+	+
CC	+								
GE		+							
PSAV			+						
RQ				+					
RL					+				
VA						+			
INQ							+		
CULC								-	
PAGS									+

Izvor: Izrada autora

Prema rezultatima predloženim u tablici 25 primjetan je statistički značajan i pozitivan utjecaj kontrolnih varijabli osim *inflacije* kod stranih turističkih noćenja, a koja je nekonzistentna. U istraživanju veze inflacije i turističkih noćenja u Turskoj, Kırcı i Özer (2020) dolaze do spoznaje kako postoji pozitivna poveznica na regionalnoj i državnoj razini. Utjecaj domaćih noćenja ima veći utjecaj na povećavanje inflacije nego u slučaju stranih noćenja. Razlog tome je što domaći turisti često ostvaruju veću potrošnju od stranih turista koji dolaze u sklopu *all-inclusive* putovanja. Potencijalni razlog oscilacija *inflacije* kod turističkih dolazaka i noćenja domaćih turista se može objasniti promjenom potrošačkih navika izazvanih povećanjem

cijena. Primjerice značajnije povećanje transportnih troškova nego cijena noćenja će potaknuti turiste na manji broj putovanja, ali s produženim boravkom u destinaciji.

Pokazatelji kvalitete institucija su se pokazali statistički značajni s pozitivnim utjecajem na broj domaćih i stranih turističkih noćenja. Vidljiv je izuzetak u 62. modelu gdje je primjetno kako strani turisti biraju provesti manje noćenja u destinaciji bez obzira na smanjenje rizika od mogućih *kulturnih napetosti*.

Iz rezultata modela 28 do 63 može se vidjeti gotovo identičan utjecaj sastavnica kvalitete institucija na domaći i strani turizam te se sukladno tome odbacuje druga hipoteza. Usprkos većinskim sličnostima postoji nekoliko razlika u utjecaju kvalitete institucija između stranih i domaćih turističkih dolazaka. Razlike se očituju kod vladavine prava, građanskih sloboda i odgovornosti te pokazatelja javne odgovornosti i stabilnosti vlade.

5. ZAKLJUČAK

Ovaj diplomski rad analizira vezu između turističkog razvoja i kvalitete institucija u Europskoj uniji. Turizam je na globalnoj razini postao jedan od najvažnijih segmenata gospodarstva, pogotovo za male i nerazvijene ekonomije koje svoj društveno-ekonomski razvoj temelje na turizmu. Dugi niz godina su proučavane determinante turističke potražnje, a u recentnom razdoblju ističe se tema kvalitete institucija kao jedne od presudnih stavki prilikom odabira turističke destinacije. U literaturi je, osim međunarodnog turizma, sve prisutnije proučavanje i domaćeg turizma te njegovog značaja za gospodarstvo. Domaći turizam je posebno važan za Europsku uniju gdje čini više od polovine ukupnih turističkih noćenja i dolazaka stoga je veoma važno njegovo kontinuirano praćenje i poboljšanje. Početkom COVID-19 pandemije mnoge su zemlje zbog restrikcija kretanja izgubile značajan dio prihoda od turizma što je prouzrokovalo daljnje ekonomske probleme. U Europskoj uniji su mediteranske zemlje osjetile nagli gospodarski pad zbog ekonomske ovisnosti o stranim turistima. Prijedlog i budući cilj svjetskih te organizacija Europske unije jest razvoj i poticanje domaćeg turizma koji je otporniji na gospodarske šokove.

Dinamičkom panel analizom, uz korištenje Blundell i Bondovog procjenitelja te odgovarajućih testova, uspješno je prikazana važnost kvalitetnih državnih institucija te njihov značaj za domaći i strani turizam. U analizu je bilo uključeno 27 zemalja članica Europske unije kroz razdoblje od 2008. do 2019. godine te su podaci o kvaliteti institucija preuzeti iz dvije relevantne baze. Korištene kontrolne varijable koje ujedno predstavljaju i determinante turizma su redom GDP, inflacija i visoko obrazovanje. Povećanje razine GDP-a i visokog obrazovanja utječe pozitivno na pokazatelje turističke aktivnosti bez obzira radi li se o domaćem ili stranom turizmu. Rast navedenih varijabli predstavlja rast životnog standarda i ekonomski razvoj pa sukladno tome veći broj stanovnika ima dovoljno sredstava za putovanje. Više razlika primjetno je kod inflacije. U slučaju kada se promatraju turistički dolasci i noćenja na ukupnoj razini vidljivi su nekonzistentni rezultati, dok kod broja zaposlenih u turizmu inflacija djeluje statistički značajno i negativno. Potencijalni razlog tome može biti povećanje proizvodnih troškova. Inflacija ima negativan utjecaj na broj domaćih turističkih dolazaka, a pozitivan utjecaj kada je riječ o stranim turističkim dolascima. Suprotno tome, ima pozitivan utjecaj na broj domaćih turističkih noćenja. Kod stranih turističkih noćenja rezultati su nekonzistentni kao i kod ukupnog broja. Razlike u utjecaju inflacije na zavisne varijable mogu se objasniti promjenama u potrošačkim navikama

pojedine vrste turista, aktualnim trendovima na tržištu ali i samim razvojem turizma u destinaciji. Prema dobivenim rezultatima može se prihvatiti prva hipoteza koja nalaže postojanje veze između kvalitete institucija i turizma. Statistički značajna i pozitivna veza se posebice ističe kod *broja turističkih noćenja*. Zanimljivo je primijetiti kako poboljšanje kvalitete u pojedinim segmentima institucija može negativno utjecati primjerice na *broj zaposlenih* ili na *broj turističkih dolazaka*. Takve promjene su najčešće uzrok mijenjanja strukture gospodarstva i napretka drugih sektora van uslužnih djelatnosti koje su najbitniji dio turizma. Nadalje, nije prihvaćena druga hipoteza u kojoj se nalaže da određene stavke kvalitete institucija imaju nejednak utjecaj na domaći i strani turizam. Iako su statistički značajne i uvelike slične, neke stavke se zaista razlikuju prema smjeru utjecaja na zavisne varijable. Navedene razlike su ipak nedovoljne da bi se mogla potvrditi početna hipoteza te se bez obzira na njih zaključuje kako je stranim i domaćim turistima ipak pretežno bitna kvaliteta svih segmenata institucija. Domaći turisti su svakako bolje informirani o političkom stanju destinacije te imaju već formirano mišljenje o istoj stoga ne čudi da ostvaruju veći broj dolazaka usprkos opadajućim vrijednostima koeficijenata vladavine prava, građanskih sloboda i odgovornosti te pokazatelja javne odgovornosti i stabilnosti vlade.

Saznanja dobivena ovim istraživanjem bitna su za Europsku uniju kao jedno od vodećih receptivnih i emitivnih turističkih tržišta u svijetu. Boljim razumijevanjem determinanti turističke potražnje i načinima njihovog unaprijeđenja otvara se mogućnost daljnjeg razvoja turističke ponude te održavanje konkurentne pozicije na tržištu. Unaprijeđenje državnih institucija vodi ne samo prema turističkom, već prema društvenom i ekonomskom boljitku kojem sve zemlje članice trebaju težiti.

LITERATURA

Časopisi, radne verzije članaka, izvješća, znanstveni i stručni radovi:

1. Akram, S., Sultana, N., Sultana, T., Majeed, M., Saeed, R. (2021): Country governance, tourism and environment quality: An emerging economy perspective. *Management Science Letters*, 11(6), str. 1737-1746.
2. Alola, U.V., Alola, A.A., Avci, T. and Ozturen, A. (2019): Impact of corruption and insurgency on tourism performance: a case of a developing country, *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, str. 1-17.
3. Balli, F., Ozer Balli, H., Jean Louis, R. (2016): The impacts of immigrants and institutions on bilateral tourism flows, *Tourism Management*, 52, str. 221-229.
4. Blundell, R., Bond, S. (1998): Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, Vol. 87 (1), str. 115-143.
5. Blundell, R., Bond, S., Windmeijer, F. (2001): Estimation in dynamic panel data models: improving on the performance of the standard GMM estimator. Emerald Group Publishing Limited
6. Brida, J. G., Cortez-Jimenez, I., Pulina, M. (2014): Has the tourism-led growth hypothesis been validated? A literature review, *Current Issues in Tourism*, 19 (5), str. 394-430.
7. Budak, J., & Sumpor, M. (2009): Nova institucionalna ekonomika i institucionalna konvergencija. *Ekonomski pregled*, 60(3-4), str. 168-195.
8. Bulin, D., Gheorghie, G., Tenie, I. P. (2021): EU Most Vulnerable Economies from the Tourism Sector Perspective: a Macroeconomic Approach, *Global Economic Observer*, 48.
9. Buterin, V., Olgić Draženović, B., Jakovac, P. (2018): Institucije kao determinanta ekonomskog rasta–Primjer Hrvatske i odabranih članica EU-a. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 6(1), str. 217-234.
10. Canh, N. P., Thanh, S. D. (2020): Domestic tourism spending and economic vulnerability. *Annals of tourism research*, 85
11. Cho, V. (2010): A study of the non-economic determinants in tourism demand. *International Journal of Tourism Research*, 12(4), str. 307-320.

12. Crouch, G. I. (1994): The study of international tourism demand: A review of findings. *Journal of Travel research*, 33(1), str. 12-23.
13. Detotto, C., Giannoni, S., Goavec, C. (2021): Does good governance attract tourists?, *Tourism Management*, 82.
14. Duran, C. (2013): Governance for the tourism sector and its measurement. UNWTO Statistics and TSA. Issue Paper Series, str. 1-34.
15. Eilat, Y., Einav, L. (2004): Determinants of international tourism: a three-dimensional panel data analysis, *Applied Economics*, 36(12), str. 1315-1327.
16. Erdinç, Z., & Aydinbaş, G. (2020): Factors Affecting International Tourism Revenues, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (4), str. 709-726.
17. Eugenio-Martin, J. L., Campos-Soria, J. A. (2011): Income and the substitution pattern between domestic and international tourism demand. *Applied Economics*, 43(20), str. 2519-2531.
18. Ghalia, T. (2016): Essays on tourism and its determinants, Doktorska disertacija, Brunel University London, str. 68.
19. Ghalia, T., Fidrmuc, J., Samargandi, N., Sohag, K. (2019): Institutional quality, political risk and tourism, *Tourism Management Perspectives*, 32, str. 1-10.
20. Gholipour, H. F., Tajaddini, R., Al-Mulali, U. (2014): Does personal freedom influence outbound tourism?. *Tourism Management*, 41, str. 19-25.
21. Goh, C., Law, R., Mok, H. M. (2008): Analyzing and forecasting tourism demand: A rough sets approach. *Journal of Travel Research*, 46(3), str. 327-338.
22. Hagemann, R. P. (1981). The determinants of household vacation travel: some empirical evidence. *Applied Economics*, 13(2), str. 225 – 234.
23. Hanafiah, M. H. M., Harun, M. F. M. (2010): Tourism demand in Malaysia: A cross-sectional pool time-series analysis. *International Journal of trade, economics and Finance*, 1(1), str. 80-83.
24. Hsiao, C. (2007): Panel data analysis—advantages and challenges. *Test*, 16(1), str. 1-22.
25. Howell, L. D. (2013): ICRG methodology. Prs Group: Syracuse, NY, USA.
26. Kaufmann, D., Kraay, A. i Mastruzzi, M., (2010): The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues, World Bank Policy Research Working Paper No. 5430

27. Khan, M. A., Popp, J., Talib, M. N. A., Lakner, Z., Khan, M. A., Olah, J. (2020): Asymmetric Impact of Institutional Quality on Tourism Inflows Among Selected Asian Pacific Countries, *Sustainability*, 12 (3), str. 1-16.
28. Kubickova, M. (2017): The impact of government policies on destination competitiveness in developing economies, *Current Issues in Tourism*, 22(6), str. 619-642.
29. Kuliš, Z., Šimundić, B. (2016): Turizam i gospodarski rast u Mediteranskim zemljama: dinamička panel analiza, *Acta Economica Et Turistica*, 1 (2), str 177-196.
30. Lee, H. S., Lee, S. Y., Har, W. M. (2020): Roles of Institutional Quality on the Relationship between Tourism and Economic Development in Malaysia, *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 8 (1), str. 119-124.
31. Lee, S. (2015): Quality of government and tourism destination competitiveness, *Tourism Economics*, 21 (4), str. 881-888.
32. Lim, C. (1997): Review of international tourism demand models. *Ann. Tour. Res.* 24 (4), str. 349–835
33. Lin, S. V., Yang, Y., Li, G. (2018): Where can tourism-led growth and economy-driven tourism growth occur?, *Journal of Travel Research*, 58 (5), str. 760-773.
34. Llorca-Rodríguez, C. M., Chica-Olmo, J., Casas-Jurado, A. C. (2021): The effects of tourism on EU regional cohesion: a comparative spatial cross-regressive assessment of economic growth and convergence by level of development, *Journal of Sustainable Tourism*, 29(8), str. 1319-1343.
35. Massidda, C., Etzo, I. (2012): The determinants of Italian domestic tourism: A panel data analysis. *Tourism Management*, 33(3), str. 603-610.
36. Mushtaq, R., Thoker, A. A., Bhat, A. A. (2020): Does institutional quality affect tourism demand? Evidence from India. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*.
37. Muštra, V., Škrabić, B. (2014): Regional inequalities in the European Union and the role of institutions. In *Review of Urban & Regional Development Studies: Journal of the Applied Regional Science Conference*, 26(1), str. 20-39
38. Naudé, W. A., Saayman, A. (2005): Determinants of tourist arrivals in Africa: a panel data regression analysis. *Tourism economics*, 11(3), str. 365-391.
39. Pjanić, M., Mitrašević, M. (2020): The impact of tourism on GDP growth in the European Union countries. *Modern Management tools and economy of tourism sector in present era*, 53, str. 53.-67.

40. Popescu, I. (2012): Institutional quality: criteria, determinants and benefits. The Yearbook of the Gheorghe Zane Institute of Economic Researches, 21(1), str. 59-65.
41. Radulović, M. (2020): The impact of institutional quality on economic growth: A comparative analysis of the EU and non-EU countries of Southeast Europe. Economic Annals, 65(225), str. 163-181.
42. Santana-Gallego, M., Rosselló-Nadal, J. and Fourie, J. (2016): The effects of terrorism, crime and corruption on tourism. Economic Research Southern Africa (ERSA), 595, str. 1-28.
43. Santos, A., Cincera, M. (2018): Tourism demand, low cost carriers and European institutions: The case of Brussels. Journal of transport geography, 73, str. 163-171.
44. Shafiullah, M., Okafor, L. E., Khalid, U. (2019): Determinants of international tourism demand: Evidence from Australian states and territories. Tourism Economics, 25(2), str. 274-296.
45. Simionescu, M. (2021): How to attract tourists in the European Union?. Revista de turism-studii si cercetari in turism, (31)
46. Siyakiya, P. (2017): The impact of institutional quality on economic performance: An empirical study of European union 28 and prospective member countries. World journal of applied Economics, 3(2), str. 3-24.
47. Smeral, E. (1998): The impact of globalization on small and medium enterprises: new challenges for tourism policies in European countries. Tourism management, 19(4), str. 371-380.
48. Song, H., Li, G. (2008): Tourism demand modelling and forecasting – A review of recent research. Tour. Manag. 29 (2), str. 203–220.
49. Šimundić, B. (2015): Determinante emitivnog turizma i njihov utjecaj na gospodarstva receptivnih zemalja, Doktorska disertacija, Split: EFST, str. 117, 186 – 187.
50. Škrabić, B. (2009): 'Determinante razvoja financijskog sustava zemalja središnje i istočne Europe', magistarski rad, Ekonomski fakultet, Zagreb
51. Škrabić Perić, B. (2012): Utjecaj stranog vlasništva banke na njezin kreditni rizik u zemljama srednje i istočne Europe: dinamički panel modeli, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet Split
52. Škrabić Perić, B., Šimundić, B., Muštra, V., & Vugdelija, M. (2021): The Role of UNESCO Cultural Heritage and Cultural Sector in Tourism Development: The Case of EU Countries. Sustainability, 13(10), 5473.

53. Tang, C. F. (2018): The impact of governance and institutions on inbound tourism demand: evidence from a dynamic panel data study, *Asia Pacific Journal of Tourism*, 23 (10), str. 1000-1007.
54. Towner, J., & Wall, G. (1991). History and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), str. 71-84.
55. Trivić, J., & Petković, S. (2015): Different features of transition economies: Institutions matter. *Family businesses in transition economies*. Springer, Cham, str. 71-96.
56. Vugdelija, M. (2020): Utjecaj kulturne i prirodne baštine i obilježja kulturnog sektora na razvoj turizma, Diplomski rad, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet Split
57. Vuković, I., Hrvatinić, S. (1998): Razvoj turizma u Europi i njegove daljnje strategije razvoja. *Ekonomski misao i praksa*, 7(1), str. 115-140.
58. Vuković, I. (2006). Suvremeni trendovi u razvoju turizma u Europskoj uniji i implikacije na Hrvatsku. *Tourism and hospitality management*, 12(1), str. 35-55.
59. Yap, G., Saha, S. (2013): Do political instability, terrorism, and corruption have deterring effects on tourism development even in the presence of UNESCO heritage? A cross-country panel estimate. *Tourism Analysis*, 18(5), str. 587-599.
60. Yong, E. L. (2014): Innovation, tourism demand and inflation: Evidence from 14 European countries. *Journal of Economics, Business and Management*, 2(3), str. 191-195.

Internetski izvori:

1. EUR-lex (2021): Glosar sažetaka zakonodavstva, [Internet], raspoloživo na: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html?locale=hr [2.8.2021]
2. Europska komisija (2020): Komunikacija komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija: Turizam i promet od 2020. nadalje, [Internet], raspoloživo na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-commission-tourism-transport-2020-and-beyond_hr.pdf [22.6.2021.]

3. Europska putnička komisija (2021a): European tourism: trends and prospects, Quarterly report (Q1/2021), [Internet], raspoloživo na: <https://etc-corporate.org/reports/european-tourism-2021-trends-prospects-q1-2021/> [24.6.2021.]
4. Europska putnička komisija (2021b): Monitoring sentiment for domestic and intra-european travel, Wawe 6, [Internet], raspoloživo na: <https://etc-corporate.org/reports/monitoring-sentiment-for-domestic-and-intra-european-travel-wave-6/> [24.6.2021.]
5. Europska unija (2021a): EU ukratko, [Internet], raspoloživo na: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_hr [18.6.2021.]
6. Europska unija (2021b): Zemlje, [Internet], raspoloživo na: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_hr#%C4%8Dlanice-schengenskog-podru%C4%8Dja-bez-granica [18.6.2021.]
7. Europski parlament (2021): Turizam, [Internet], raspoloživo na: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/126/turizam#> [18.6.2021.]
8. EUROSTAT (2019): Tourism Satellite Accounts in Europe, 2019 edition, [Internet], raspoloživo na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-reports/-/ks-ft-19-007> [30.6.2021.]
9. EUROSTAT (2021): Tourism statistics – nights spent at tourist accommodation establishments, [Internet], raspoloživo na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics_-_nights_spent_at_tourist_accommodation_establishments#First_results_for_the_entire_year_2020 [30.6.2021.]
10. The PRS Group (2014): ICRG Methodology, [Internet], raspoloživo na: <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2014/08/icrgmethodology.pdf> [19.4.2021.]
11. WTTC (2020): Travel & Tourism: Global economic impact & trends 2020, [Internet], raspoloživo na: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact> [12.04.2021.]
12. UNWTO (2018): European Union Tourism Trends, [Internet], raspoloživo na: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284419470> [27.7.2021.]
13. UNWTO (2021a): Tourism in the 2030 agenda, [Internet], raspoloživo na: <https://www.unwto.org/tourism-in-2030-agenda> [02.05.2021.]
14. UNWTO (2021b): International Tourism Highlights 2020 Edition, [Internet], raspoloživo na: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456> [20.6.2021.]

15. U. N. (2015). Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development [Internet], raspoloživo na: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication> [15.5.2021.]

Knjige:

1. Baltagi, B. H. (2021): Econometric analysis of panel data. Springer Nature.
2. Lickorish, L. J., Jenkins, C. L. (2007): An introduction to tourism, Butterworth – Heinemann, str.10-25.
3. Marković S., Marković Z. (1987): Osnove turizma, Školska knjiga, Zagreb, str 14.
4. Petrić L. (2007): Osnove turizma, Ekonomski fakultet Split, str. 5-7. , 124-126.

Nastavni materijali:

1. Čendo Metzinger, T., Toth, M. (2020): Metodologija istraživačkog rada za stručne studije, [Internet], raspoloživo na: <https://www.bib.irb.hr/1058026?rad=1058026> [21.5.2021.]
2. Gržinić, J. (2019): Uvod u turizam – povijest, razvoj, perspektive, [Internet], raspoloživo na: <https://repositorij.unipu.hr/islandora/object/unipu:3111> [4.7.2021.]
3. Sveučilište u Zadru (2015): Metoda analize, [Internet], raspoloživo na: http://www.unizd.hr/portals/4/nastavni_mat/1_godina/metodologija/metode_znanstvenih_istrazivanja.pdf [19.04.2021.]

POPIS TABLICA I GRAFIKONA

Tablica 1: Komponente političkog rizika prema ICRG

Tablica 2: Države članice EU

Tablica 3: Opis i prikaz varijabli

Tablica 4: Deskriptivna statistika

Tablica 5: Korelacijska matrica zavisnih varijabli (prva hipoteza)

Tablica 6: Korelacijska matrica zavisnih varijabli (druga hipoteza)

Tablica 7: Korelacijska matrica nezavisnih varijabli sa WGI pokazateljima

Tablica 8: Korelacijska matrica nezavisnih varijabli sa ICRG pokazateljima

Tablica 9: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turističke dolaske

Tablica 10: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turističke dolaske (nastavak)

Tablica 11: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turistička noćenja

Tablica 12: Rezultati panel analize utjecaja kvalitete institucija na turistička noćenja (nastavak)

Tablica 13: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na broj zaposlenih u turističkom sektoru

Tablica 14: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na broj zaposlenih u turističkom sektoru (nastavak)

Tablica 15: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske domaćih turista

Tablica 16: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske domaćih turista (nastavak)

Tablica 17: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske stranih turista

Tablica 18: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turističke dolaske stranih turista (nastavak)

Tablica 19: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja domaćih turista

Tablica 20: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja domaćih turista (nastavak)

Tablica 21: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja stranih turista

Tablica 22: Rezultati panel analize utjecaja kvaliteta institucija na turistička noćenja stranih turista (nastavak)

Tablica 23: Smjer utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli za modele od 1 do 27

Tablica 24: Smjer utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli za modele od 28 do 45

Tablica 25: Smjer utjecaja statistički značajnih veza između zavisnih i nezavisnih varijabli za modele od 46 do 64

Grafikon 1: Turistička noćenja (ukupno, domaći turisti, strani turisti) od 2015. do 2019. godine

Grafikon 2: Turistički dolasci (ukupno, domaći turisti, strani turisti) od 2015. do 2019. godine

Grafikon 3: Potrošnja domaćih turista u Europskoj uniji (000 EUR)

Grafikon 4: Udio domaćih i stranih turista u dolascima na području EU (2019.)

Grafikon 5: Udio domaćih i stranih turista u noćenjima na području EU (2019.)

SAŽETAK

Ključne riječi: kvaliteta institucija, domaći turizam, turizam, panel analiza

Europska unija je jedna od najznačajnijih receptivnih i emitivnih turističkih regija u svijetu. Pristupanje takvoj zajednici uvjetovano je harmonizacijom institucija zemalja pristupnica sa zemljama članicama. Same institucije su sve prisutnija i proučavanija tema u znanstvenim krugovima, a smatra ih se važnim čimbenicima za rast i razvoj gospodarstva pa samim time i turizma. Svrha ovog diplomskog rada je istraživanje poveznice između institucionalnog okruženja i turizma, a potom specifično domaćeg turizma. Provedena je dinamička panel analiza na uzorku od 27 zemalja članica Europske unije u razdoblju od 2008. do 2019. godine. Prilikom istraživanja korišteni su podaci o institucionalnom okruženju iz dvije relevantne baze (WGI, ICRG) te je empirijski potvrđena značajnost institucija u odnosu na turističke dolaske i noćenja te broj zaposlenih osoba u turizmu.

SUMMARY

Key words: quality of institutions, domestic tourism, tourism, panel analysis

The European Union is one of the main receptive and emittive tourist regions in the world. Accession to such a union requires harmonization of the institutions of the acceding countries with the member states. The institutions themselves are an increasingly present and studied topic in scientific circles, and they are considered dominant factors for the growth and development of economy, and thus tourism. The purpose of this thesis is to explore the link between the institutional environment and tourism which would be also subsequently explored concerning domestic tourism. A dynamic panel analysis was conducted on a sample of 27 EU member states in the period from 2008 to 2019. The research used data on the institutional environment from two relevant databases (WGI, ICRG) and empirically confirmed the importance of institutions concerning tourist arrivals and overnight stays as well as the number of persons employed in tourism.